

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ
ΤΜΗΜΑ ΜΕΣΟΓΕΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

**«ΤΟ ΘΕΑΤΡΟ ΩΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΟΣ ΘΕΣΜΟΣ ΣΤΗ ΜΕΣΟΓΕΙΟ ΚΑΤΑ
ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ»**

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

π. Ιωάννη-Αμφιλόχιου Σακαλλέρου

Α.Μ: 16016

**«Η ΜΥΣΤΗΡΙΑΚΗ ΛΑΤΡΕΙΑ ΤΗΣ ΙΣΙΔΟΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΟΣΙΡΗ
ΚΑΙ Η ΣΧΕΣΗ ΤΟΥΣ ΜΕ ΤΑ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΑ ΜΥΣΤΗΡΙΑ»**

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ: **ΑΝ. ΚΑΘ. ΚΟΥΣΟΥΛΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ**

ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ: **ΑΝ. ΚΑΘ. ΣΥΡΟΠΟΥΛΟΣ ΣΠΥΡΙΔΩΝ**

ΕΠΙΚΟΥΡΗ ΚΑΘ. ΚΛΑΔΑΚΗ ΜΑΡΙΑ

ΡΟΔΟΣ , Ιούνιος 2018

Διπλωματική Εργασία
Μεταπτυχιακού Φοιτητή
π.Ιωάννη-Αμφιλοχίου Σακαλλέρου
AM437216016

ΘΕΜΑ: Η ΜΥΣΤΗΡΙΑΚΗ ΛΑΤΡΕΙΑ ΤΗΣ ΙΣΙΔΟΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΟΣΙΡΗ
ΚΑΙ Η ΣΧΕΣΗ ΤΟΥΣ ΜΕ ΤΑ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΑ ΜΥΣΤΗΡΙΑ

Ρόδος 2018

Περιεχόμενα

Πρόλογος.....	σ.3
Εισαγωγή.....	σ.σ.4-7

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Ο ΜΥΘΟΣ ΚΑΙ Η ΛΑΤΡΕΙΑ ΤΩΝ ΑΙΓΥΠΤΙΑΚΩΝ ΘΕΟΤΗΤΩΝ ΤΟΥ ΟΣΙΡΗ ΚΑΙ ΤΗΣ ΙΣΙΔΑΣ

1. Περιεχόμενο του μύθου.....	σ.σ.8-11
2. Κοινωνικές - οικονομικές μεταβολές κατά τη διάρκεια των ελληνοιστικών χρόνων. Η εξάπλωση των αιγυπτιακών μυστηρίων στον ελληνικό χώρο.....	σ.σ 12-22

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΟΣΙΡΙΚΑ ΜΥΣΤΗΡΙΑ ΚΑΙ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΛΑΤΡΕΙΑ

Η σχέση της λατρείας της Ίσιδας και του Όσιρη με τα χριστιανικά μυστήρια και τη χριστιανική λατρεία

α) Θρησκευτική πίστη – ιερατείο.....	σ.σ.23-28
β) Μύηση - Κάθαρση.....	σ.σ.28-35

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	σ.σ.36-37
-------------------	-----------

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ (ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΑΙ ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ).....	σ.σ.38-41
---	-----------

Πρόλογος

Η θρησκεία των αρχαίων Αιγυπτίων, αποτελεί έναν πολυδιάστατο χώρο σπουδής και έρευνας για κάθε μελετητή και αναγνώστη. Πολύ δε περισσότερο, όταν η έρευνα αυτή περιορίζεται σε συγκεκριμένες θεότητες, τοπικές ή και λίγο πιο ανεπτυγμένες, καθώς στην περίπτωση αυτή, η έρευνα επεκτείνεται όχι μόνο σε αυτήν την ίδια τη θεότητα, αλλά και σε πολλές άλλες παραμέτρους, οι οποίες με τη σειρά τους γέννησαν, γαλούχησαν και διέσωσαν αυτή την θεότητα.

Στη παρούσα μελέτη εξετάζουμε τις θεότητες της Ίσιδας και του Όσιρη και επιχειρούμε να αναδείξουμε, πέρα από το περιεχόμενο και τη δομή του μύθου γύρω από τη θεότητα τους, τα λοιπά κοινωνικά και πολιτιστικά στοιχεία της ελληνιστικής περιόδου που συνέβαλαν καθοριστικά ή επέτρεψαν, άμεσα και έμμεσα, την εξάπλωση των θεοτήτων αυτών. Γλώσσα, παράδοση, λαογραφία, ήθη και έθιμα, κοινωνικό και μορφωτικό επίπεδο των ανθρώπων και άλλοι παράγοντες που διαδραμάτισαν, με τον όποιο ρόλο τους, τη διαμόρφωση ενός χωροχρονολογικού, ικανού να συντηρήσει μυστηριακές και λοιπές θεότητες.

Η λατρεία της θεότητας, το μυστηριακό τυπικό, διανθισμένα με τοπικιστικά και λαογραφικά έθιμα και στοιχεία κάθε εποχής και τόπου, καθώς και η σχέση αυτών με την εν γένει χριστιανική λατρεία αποτελούν το πεδίο της παρούσας έρευνας και μελέτης μας. Κυρίως δε η σύζευξη της αιγυπτιακής θεότητας με την έννοια του μυστηρίου και η σχέση της με τη χριστιανική λατρεία αποτελεί και τον βασικό λόγο της επιστημονικής μας μελέτης.

Από της θέσεως αυτής, αισθάνομαι επιτακτική την ανάγκη να ευχαριστήσω και να εκφράσω ολόθερμα τις καλύτερες ευχές μου προς τα μέλη της τριμελούς επιτροπής, οι οποίοι διαδραμάτισαν καθοριστικό και κυρίαρχο ρόλο στη σύνταξη και τελική μορφή και διαμόρφωση της παρούσας μελέτης. Αναφέρομαι στον κύριο Σπύρο Συρόπουλο, στην κυρία Μαρία Κλαδάκη και όλως ιδιαιτέρως στον σεβαστό μου Καθηγητή και εμβριθή Αιγυπτιολόγο κύριο Παναγιώτη Κουσουλή για την ουσιαστική συμπαράσταση και συμβολή του στην επιστημονική μου αυτή προσπάθεια. Χωρίς την συμβολή του η παρούσα μελέτη δεν θα είχε την σημερινή τελική της μορφή. Θα ήταν παράλειψη μου να μην ευχαριστήσω και την πολυμελή οικογένεια μου για την πολύτιμη στήριξη καθ' όλη την διάρκεια των σπουδών μου.

Εισαγωγή

Η θρησκεία κατείχε πρωτεύοντα ρόλο στην αιγυπτιακή κοινωνία και στον όλο αιγυπτιακό πολιτισμό. Δεν θα ήταν υπερβολή να υποστηρίξουμε ότι στην ουσία η θρησκεία επηρέαζε καταλυτικά την ανάπτυξη του αιγυπτιακού πολιτισμού, καθώς κάθε κοινωνικός αρμός και πηγή εξουσίας της αιγυπτιακής κοινωνίας ήταν συναρμοσμένα με αυτήν. Αυτή την θεοκρατική εξουσία εξέφραζε ο Φαραώ, υιός του θεού ηλίου Ρε, ο οποίος ήταν κατά κάποιο τρόπο, ένας ενσαρκωμένος θεός επί της γης.

Ο Φαραώ δηλαδή, ήταν επιφορτισμένος από τους θεούς να τηρεί την αρμονία και την τάξη επί της γης. Γι' αυτό άλλωστε, δημιούργησε ένα κράτος από το οποίο απέρρεαν κάθε δομή και έκφραση της κρατικής και κοινωνικής του οντότητας.

Πιο συγκεκριμένα «η θεότητα του (του Φαραώ) εγγυόταν την ασφάλεια του νέου κόσμου, που δημιουργήθηκε κατά τα θεία πρότυπα. Ο Φαραώ Ε αθάνατος και η ιδέα αυτή οδήγησε στην αντίληψη ότι μετά το θάνατό του υψωνόταν στον ουρανό, όπου συνέχιζε τη ζωή του κατά τα πρότυπα της επίγειας ζωής. Η αδιάκοπη διαδοχή ενός "θνήσκοντος θεού" μ' έναν άλλο "αναγεννώμενο θεό" εξασφάλιζε τη συνέχεια της κοσμικής, της πολιτικής και της κοινωνικής τάξης [...] Ο θάνατος και η ζωή απασχόλησαν πολύ τους αρχαίους Αιγυπτίους. Τα μεγάλα μνημεία της αρχαίας Αιγύπτου, οι πυραμίδες, τα κείμενα των πυραμίδων και των σαρκοφάγων, η λεγόμενη "Βίβλος των Νεκρών" και τα πλούσια εντάφια κτερίσματα που βρέθηκαν με τις ανασκαφές, δεν είναι μόνο τεκμήρια ενός αρχαίου υψηλού πολιτισμού, αλλά προπαντός μνημεία για την κατανόηση των βασικών αρχών της αρχαίας αιγυπτιακής θρησκείας και ιδίως της πίστης των Αιγυπτίων στη συνέχιση της ζωής των νεκρών μετά θάνατον. Η πίστη αυτή συγκινούσε τον αιγυπτιακό λαό καθ' όλη τη μακραίωνη ιστορία της αιγυπτιακής θρησκείας»¹.

Κυρίαρχος θεός που συνδέθηκε άμεσα και καταλυτικά με την έννοια της ζωής και του θανάτου υπήρξε ο Όσιρης, ο οποίος πέραν της θεοκρατικής καταγωγής και θείας αναγωγής του, έτρεφε τις μεταθανάτιες ελπίδες κάθε αιγυπτίου: «Ο Όσιρης ως θνήσκων και αναγεννώμενος θεός έγινε αρχικά το αρχέτυπο του θνήσκοντος και ανισταμένου (με τη διαδοχή του) Φαραώ και έπειτα

---

¹Περικλής Τσέργας, *Οι Αιγυπτιακές θεότητες Όσιρης και Ίσιδα στον Ελληνορωμαϊκό κόσμο* (διδακτορική διατριβή), Θεσσαλονίκη 1988, σελ. 13-14.

όλου του λαού που συμμετείχε μυστηριακά στο δράμα του θανάτου και της ανάστασης του θεού. Γι' αυτό ακριβώς ο Όσιρης και οι άλλες θεϊκές μορφές γύρω του (Ισιδα, Ώρος κ.λπ.) είχαν γίνει οι πιο δημοφιλείς θεοί του αιγυπτιακού πανθέου»².

Η αιγυπτιακή κοινωνία, μέσα στην οποία αναπτύχθηκαν και εδραιώθηκαν οι αιγυπτιακές θεότητες, ήταν μια κοινωνία με έντονο πλουραλισμό του θείου και των πάσης φύσεως θεοτήτων. Αρχικά, οι αιγύπτιοι χωρικοί, είναι αλήθεια, αναζητούσαν αφ' εαυτών μια οργανωμένη και αδέκαστη κεντρική εξουσία, ικανή να κυριαρχεί και να επιβάλλει τη δύναμή της κάθε στιγμή.³ Σε μια τέτοια κοινωνία η έννοια της θεότητας είχε δεσπόζουσα θέση: «Για τους αρχαίους Αιγυπτίους όλος ο κόσμος ήταν γεμάτος από θεούς. Το αιγυπτιακό πάνθεο συνιστούσε μία πολύμορφη και πολυσήμαντη πολυθεΐα. Οι θεοί διακρίνονταν σε τοπικούς και σε κοσμικούς ή καθολικούς θεούς, και εκάλυπταν την ανάγκη αφοσίωσης των Αιγυπτίων προς ανώτερα όντα ή ικανοποιούσαν τις προθανάτιες αγωνίες τους ή ακόμη τους φόβους ή τις εκδηλώσεις της ζωής τους. Κατά την προδυναστική εποχή κάθε φυλή, όπως και κάθε επαρχία - πόλη, είχε το δικό της θεό, ο οποίος ήταν "κύριος της πόλεως", ομοίωμα και εικόνα του ανθρώπου, αλλά ανθρώπου που θεωρούνταν καθ' όλα ανάλογος προς τους επίγειους άρχοντες. Οι κάτοικοι προσπαθούσαν να αποκτήσουν την εύνοιά του με δώρα και προσευχές»⁴.

---

²Αυτόθι, σελ. 14.

³Πρβλ., Αυτόθι, σελ. 28-30: «...όλα εξαρτόνταν από το Νείλο. Ακόμα και στην πολιτική ιστορία της Αιγύπτου φαίνεται ότι είχε μεγάλη επίδραση ο ποταμός, γιατί, καθώς διέρρεε τη χώρα από νότο προς βορρά, αποτελούσε τον ενωτικό κρίκο μεταξύ των διαφόρων κρατιδίων, στα οποία ήταν κατατημένη η χώρα κατά τους προϊστορικούς χρόνους και που πολλά από αυτά αποτέλεσαν τους νόμους στο "ενωμένο βασίλειο". Στην Αίγυπτο οι ίδιοι οι χωρικοί επιζητούσαν πάντοτε μία οργανωμένη κεντρική εξουσία, για να είναι δυνατή η διευθέτηση των γεωργικών εργασιών. Η κεντρική εξουσία ήταν απόλυτα απαραίτητη για την ενιαία κατεύθυνση των έργων κοινής ωφελείας. Αλλά αυτή ταχέως εξελίχθηκε σε απόλυτη δεσποτεία με τη βοήθεια της διδασκαλίας περί "θείας" καταγωγής του Φαραώ. Κατά τη δυναστική εποχή σε κάθε νομό προϊστάτο νομάρχης, ο οποίος συγκέντρωνε στο πρόσωπό του όλες τις πολιτικές και στρατιωτικές εξουσίες. Γενικώς η φύση της χώρας, το πολίτευμα και οι εκάστοτε τύχες της, συσχετιζόμενα και συνερευνώμενα με τη θρησκεία, αποτελούν το κλειδί για την κατανόηση των διαφόρων θεοκρασιών της απότομης ανάδειξης ή παρακμής ορισμένων θεών στην αρχαία Αίγυπτο. Και το σπουδαιότερο, τα στοιχεία αυτά βοηθούν στην εξακρίβωση της χρονολογίας των μύθων, των παραδόσεων και θεολογικών δοξασιών και ερμηνεύουν το μυστήριο της γένεσης και εξέλιξης της αιγυπτιακής θρησκείας και το αυστηρό συντηρητικό πνεύμα του αιγυπτιακού λαού, ο οποίος σχεδόν πάντοτε επί τέσσερις χιλιετίες, σε κάθε νέο στοιχείο ενσωμάτωνε και το παλαιό, που το διατηρούσε λόγω του σεβασμού προς τις κληρονομημένες παραδόσεις ως ιερό με μία ταπεινή και αφελή δεισιδαιμονία και όταν ακόμη είχε αντικατασταθεί δια του νέου. Αυτό το συντηρητικό πνεύμα του αιγυπτιακού λαού εξηγεί την απουσία από την αιγυπτιακή θρησκεία ενιαίου δόγματος και προδιαγραμμένων ενιαίων αρχών. Είναι ανοιχτή σε συνεχείς αναζητήσεις και καινούργιες ερμηνείες, που προσαρμόζονταν στις ανάγκες της κάθε εποχής και του κάθε λάτρη της».

⁴Αυτόθι, σελ. 30. Γενικά για τον αιγυπτιακό πολιτισμό βλ., J. Baugartel, *The Culture of Pre-Historic Egypt*, London 1955, A. Scharff και A. Moortgat, *Agypten und Vorderasien im Altertum*, Μόναχο 1959.

Βέβαια, οι μεταπτώσεις των θεοτήτων στα μάτια του αιγυπτιακού λαού ήταν ένα σύνηθες φαινόμενο. Συνηθιζόταν δηλαδή σχετικά διαδεδομένες θεότητες να έχαναν στο πέρασμα του χρόνου την αρχική τους αίγλη και έτσι να αναδύονταν και να αποκτούσαν κεντρομόλο θέση στην αιγυπτιακή καθημερινότητα θεότητες ασήμαντες, έως εχθές⁵. Σε αυτό συνέβαλαν και οι εκάστοτε "επιτυχίες" και "νίκες" που επέφερε μια τοπική κοινωνία εις βάρος μιας άλλης, καθώς όπως ήδη αναφέραμε, το θεϊκό στοιχείο, κατά την αντίληψη των αιγυπτίων επηρέαζε καταλυτικά την ευημερία ή όχι, μιας πόλης ή κοινότητας.

Η λατρεία του Όσιρη και της Ίσιδας, όμως δεν γνώρισε αυτές τις αυξομειώσεις στην όλη αποδοχή τους από τον αιγυπτιακό λαό. Κάθε άλλο μάλιστα, έχαιρε σχεδόν πάντοτε ευρείας και καθολικής αποδοχής, λόγω κυρίως του γεγονότος ότι η βάση των θεοτήτων κατευθυνόταν ακριβώς προς το ζήτημα του θανάτου και της σχέσης του με την πορεία της ζωής. Άλλωστε η όλη εξέλιξη της αιγυπτιακής θρησκείας στηρίχθηκε σε αυτή την ιδέα και αντίληψη, αρχής γενομένης από τον ίδιο τον Φαραώ και έπειτα⁶.

Η θεότητα του Όσιρη είχε ένα βαθύτατο σωτηριολογικό περιεχόμενο. Βασιζόταν ακριβώς σε αυτό, ότι δηλαδή η ζωή του αιγυπτίου συνεχιζόταν μετά το θάνατο. Ένας απλός παραλληλισμός με τη βλάστηση και τον μαρασμό της φύσης κατά τους φθινοπωρινούς μήνες και μια αναγεννητική τροχιά της κατά τους θερινούς, ήταν ικανά από μόνα τους να εγκαθιδρύσουν στον αιγυπτιακό λαό στέρεα στην πίστη του και να αναδείξουν μέσω της λατρείας του, τις θεότητες της Ίσιδας και κυρίως του Όσιρη σε άκρως αγαπημένες και πολυσυζητημένες απανταχού θεότητες.

Χαρακτηριστικό είναι το παρακάτω απόσπασμα που αποδεικνύει ιδιαίτερα την ανάγκη των αιγυπτίων να πιστεύσουν σε μια θεότητα με μεταθανάτια προοπτική και ερμηνεία: «Ο θάνατος και η ζωή απασχόλησαν πολύ περισσότερο τους Αιγυπτίους από ό,τι τους άλλους λαούς της εγγύς Ανατολής. Πίστευαν στην ανάσταση του σώματος με μία διαφορετική και ένδοξη μορφή, που θα ζούσε αιώνια, συντροφιά με τα πνεύματα και τις ψυχές των εναρέτων σ' ένα βασίλειο κυβερνώμενο από ένα ον θείας καταγωγής, αλλά που είχε ζήσει επάνω στη γη, είχε

---

⁵Πρβλ., Wallis Budge, *Egyptian Religion egyptian ideas of the future life*, London 1979.

⁶Για την εξέλιξη της αιγυπτιακής θρησκείας βλ. σχ., Π.Τσέργας, *Οι Αιγυπτιακές θεότητες Όσιρη και Ίσιδα στον Ελληνορωμαϊκό κόσμο*, κυρίως τις σελίδες 33-36, Γιώργος Αρβανιτάκης, *Αίγυπτος* (Φαραωνική περίοδος), άρθρο στη Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια (εκδ. β', Φοίνιξ, Αθήναι), τ. Α', σσ. 540-568, Νίκος Λούβαρης, *Αιγυπτιακή Θρησκεία*, άρθρο στη ΜΕΕ, τ. Β', σσ. 615-617, Σπύρος Μαρινάτος, *Αιγυπτιακός Πολιτισμός*, Αθήναι 1947.

υποφέρει ένα σκληρό θάνατο στα χέρια των εχθρών του, είχε αναστηθεί από τους νεκρούς και είχε γίνει ο θεός της ανάστασης και ο βασιλιάς του κάτω κόσμου».⁷

---

⁷Π. Τσέργας, *Οι Αιγυπτιακές θεότητες Όσιρης και Ίσιδα στον Ελληνορωμαϊκό κόσμο*, σελ. 35.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Ο ΜΥΘΟΣ ΚΑΙ Η ΛΑΤΡΕΙΑ ΤΩΝ ΑΙΓΥΠΤΙΑΚΩΝ ΘΕΟΤΗΤΩΝ ΤΟΥ ΟΣΙΡΗ ΚΑΙ ΤΗΣ ΙΣΙΔΑΣ

1. Περιεχόμενο του μύθου.

Ο μύθος σχετικά με την ιστορία και ζωή των θεών Ίσιδας και Όσιρη είναι γνωστή σ' εμάς από τον Πλούταρχο⁸. Βέβαια προφανώς μέσω της λαϊκής παράδοσης και της μεταφοράς από γενεά σε γενεά η αναφορά περί της ύπαρξης και των πεπραγμένων των θεοτήτων θα ήταν γνωστή, πλην όμως δεν έφθασε έως τις ημέρες μας ένα γραπτό κείμενο και σαφέστατα ακόμη και αν υπήρχε, αυτό χάθηκε.

Σύμφωνα με την πλοκή και το περιεχόμενο του μύθου, «ο Όσιρης, θεός της βλαστήσεως και κυρίαρχος του θανάτου άμα και ο αγαθός βασιλεύς της Αιγύπτου, υιός του θεού της γης Κεβ και της θεάς του ουρανού Νουτ, εφονεύθη υπό του κακού αδελφού αυτού Σεθ, του γνωστού παρά τοις Έλλησιν υπό το όνομα "Τυφών", δι' ενός σατανικού επινοήματος. Ετέθη υπό του Σεβεντός λάρνακος, ένθα εθανατώθη και εν συνεχεία ερρίφθη εις την θάλασσαν. Η λάρναξ μετά του νεκρού εξεβράσθη εις την ξηράν πλησίον της Βύβλου, ένθα η σημερινή Βηρυττός. Η Ίσις, η αδελφή και σύζυγος του Οσίριδος, η γεννήσασα εν τω μεταξύ τον Ώρον και η διδάξασα τω Οσίριδι τα μυστικά της γεωργίας, μετά μακράν και πολύμοχθον αναζήτησιν του νεκρού Οσίριδος, ανεύρε και απέκρυσεν αυτόν, τον οποίον όμως εκ νέου ανεύρεν ο Σεθ και κατετεμάχισε και τα διάφορα τεμάχια διεσκόρπισεν ανά την χώραν. Αλλά και πάλιν η Ίσις, τη βοήθεια του Ανούβιδος, θεού των νεκρών και προστάτου των νεκροπόλεων, ανευρούσα τον νεκρόν επεμελήθη της ταριχεύσεως αυτού»⁹.

---

⁸Βλ. σχ., Πλούταρχος, *"Περί Ίσιδος και Οσίριδος"* (Εισαγωγή, Κριτικά παρατηρήσεις, Κείμενον - Μετάφρασις, Υπομνηματικά σημειώσεις Α.Ι. Φιλίππιδου), Αθήναι 1955, στ. 12-19, πρβλ., Π. Τσέργας, *Οι Αιγυπτιακές θεότητες Όσιρης και Ίσιδα στον Ελληνορωμαϊκό κόσμο*, σελ. 37-44.

⁹Ευάγγελος Σαράκας, *Εγχειρίδιον Ιστορίας των Θρησκευμάτων*, Εν Θεσσαλονίκη, 1966, σελ. 71-73.

Σύμφωνα πάλι με άλλη ερμηνεία του μύθου, όταν η Ίσιδα βρήκε το νεκρό σώμα του Όσιρη και θρηνούσε πικρώς, ο θεός ήλιος Ρε, σπλαχνίστηκε τον οδυρμό της αδελφής και συζύγου και κατά κάποιο τρόπο ανέστησε τον κεκοιμημένον Όσιρη¹⁰.

Άλλη πάλι ερμηνεία του μύθου, λέγει τα ακόλουθα: «Ο Ώρος, μονομαχήσας μετά του Σεβ, ον και τραυμάτισε θανασίμως, απώλεσεν ο ίδιος τον ένα οφθαλμόν, ον έδωκε προς βρώσιν τω Οσίριδι, όστις δια της βρώσεως αυτού επανέκτα την ζωήν. Θεραπευθέντων δε του Ώρου και του Σεθ υπό του Θεού Θωθ, ανεκηρύσσετο ο μεν Όσιρις άρχων του Αιδου(sic) ο δε Ώρος άρχων του κόσμου»¹¹.

Στις παραπάνω όμως, ερμηνείες του μύθου, η Ίσιδα έφερε και έτρεφε ιδιαίτερες ικανότητες, ικανές να κάμψουν ακόμη και τη σκληρότητα αυτού του θεού Ήλιου. Πολύ δε περισσότερο, ως γυναίκα γνωρίζει να διαχειρίζεται με χαριτωμένο τρόπο κάθε προτέρημα και ικανότητα της γυναικείας της φύσης.

Χαρακτηριστικό ως προς τα προηγούμενα, είναι το ακόλουθο απόσπασμα: «Η Ίσιδα ήταν "μεγάλη μάγισσα" και μπορούσε να επηρεάσει και αυτούς τους θεούς. Όταν ακόμη ήταν απλή γυναίκα στην υπηρεσία του Ρε, είχε, όπως πιστευόταν, εξαναγκάσει το μεγάλο αυτό θεό να της αποκαλύψει το μυστικό όνομά του και να γίνει η ίδια κυρία της υφηλίου. Ο τρόπος, με τον οποίο το έκανε, αναφέρεται σε έναν ιερατικό πάπυρο που φυλάσσεται στο Τορίνο. Επωφελήθηκε από το γεγονός ότι ο θεός Ήλιος είχε γηράσει πολύ - τόσο που ο σιελός του έρρεε συνεχώς από τα τρέμοντα χείλη του - κατασκεύασε με χόμα, που είχε διαποτισθεί από το θεϊκό σίελο, ένα δηλητηριώδες φίδι και το τοποθέτησε στο δρόμο, απ' όπου θα περνούσε ο Ρε. Το φίδι δάγκωσε τον Ρε, ο οποίος, ανίκανος να θεραπευθεί από μόνος του από το οδυνηρό δάγκωμα, γιατί το φίδι εκείνο ήταν άγνωστο, προσέφυγε στις μαγανείες της Ίσιδας. Αυτή συγκατατέθηκε να εξουδετερώσει το δηλητήριο, όταν ο θεός, βασανιζόμενος από τους πόνους, δέχθηκε να της αποκαλύψει το μυστικό του όνομα. Μ' αυτό τον τρόπο η ανώτερη δύναμη του ηλίου Ρε μεταδόθηκε στον Ώρο, στο επίγειο ομοίωμά του, τον Φαραώ, και ο Ώρος, ο γερακοκέφαλος ή

---

¹⁰Αυτόθι, σελ. 72.

¹¹Αυτόθι, σελ. 72.

γυποκέφαλος, καθιερώθηκε κατά τους ιστορικούς χρόνους ως προστάτης του φαραωνικού θεσμού και του θρόνου»¹².

Η Ίσιδα πάλι, ως παράγωγο της λέξης και ρήματος "οίδα", αποτελεί προσωποποίηση της θείας σοφίας και μαζί με τον Όσιρη, συγκαταλέγεται στις πλέον αγαπημένες θεότητες των Αιγυπτίων. Συνάμα δε αποτελεί ένα αξεπέραστο σύμβολο, κατά την πάροδο των χρόνων, της μητρότητας και της ιδεώδους συζυγίας: «...εξυμνείτο ως η οιονεί δωρούσα τοις ευρισκομένοις εν θλίψει και ανάγκη την μητρικήν αγάπην και θέρμην. Συνήθης ήτο η παράστασις αυτής μετά του παιδός Ωρου εν ταις αγκάλαις αυτής. Η δε λατρεία αυτής διεδίδετο ευρύτατα, ίδια εν τοις Ελληνιστικοίς χρόνοις, αποβάσα η θεά των πολλών επωνύμων και ταυτισθείσα προς πολλές θεότητας, ήγουν προς την Δήμητραν, Αφροδίτην, Σεμέλην, Αστάρτην, Αναΐτην και προς πλείστας άλλας»¹³.

Οι ομοιότητες γύρω από τις θεότητες του Όσιρη και της Ίσιδας με τις αντίστοιχες της Δήμητρας και του Διόνυσου είναι αλήθεια ό,τι είναι πολλές. Οι ιστορικοί ερευνητές δεν έχουν αποφανθεί με επιστημονική ακρίβεια ποιός επηρέασε ποιόν και ποιός εμπνεύσθηκε από το παράδειγμα του άλλου¹⁴. Παρά ταύτα όμως η κοινή συνισταμένη αμφοτέρων των θεοτήτων είναι η βαθιά τους επίδραση και καταλυτική απόρροια της θεότητας τους σε κάθε αιγύπτιο, όχι μόνο κατά τη διάρκεια των ελληνοιστικών χρόνων, αλλά και αργότερα.

Το βασικό όμως περιεχόμενο του μύθου, πέραν των άλλων ερμηνειών και αναγωγών του, είναι πως ο Όσιρης είναι ο νικητής του θανάτου, γεγονός που του προσδίδει σαφέστατα, μια μεταθανάτια επιρροή και υπέρβαση. Είναι το "μετάρσιον" μεταξύ ζωής και θανάτου, μεταξύ γης

---

¹²Π. Τσέργας, *Οι Αιγυπτιακές θεότητες Όσιρης και Ίσιδα στον Ελληνορωμαϊκό κόσμο*, σελ. 45. Σχετικά με το βαθύτερο περιεχόμενο του μύθου, βλ., Ε. Σαράκας, *Εγχειρίδιον Ιστορίας των Θρησκευμάτων*, σελ. 73-74: «Ο μύθος του Οσίριδος έχει πολλαπλήν σημασίαν. Τα περί του οφθαλμού του Ωρου και της προσφοράς αυτού τω Οσίριδι προς βρώσιν απέβησαν το ιερόν σύμβολον του δώρου και της θυσίας και παρείχον ως τοιαύτα ανεξάντλητον υλικόν εις την θρησκευτικήν φιλολογίαν των Αιγυπτίων. Και γενικώτερον, ούτος συμβολίζει τον αγώνα μεταξύ του φωτός και του σκότους, του Νείλου και της ερήμου, του μαρασμού και της βλαστήσεως και τέλος της ζωής και του θανάτου. Και ο αν πάν έτος εορτασμός του θανάτου και της αναστάσεως του Οσίριδος, όστις ελάμβανε χώραν μετά πολλού πόνου, συμβολίζει τας μεγάλας εν τω έτει εναλλαγάς της φύσεως. Ο δε Όσιρις αποτελεί την ενσάρκωσιν του ήρωος του πολιτισμού και το σύμβολον της αναστάσεως ολοκλήρου του ανθρωπίνου γένους, όπερ επιτυγχάνεται διά μιάς εξαιρετικής ταριχεύσεως και ταφής. Ο Όσιρις δηλαδή είχε την θέσιν, ην ο Ταμμούζ εν Βαβυλωνία, ο Άττις και ο Άδωνις εν Συρία, μέγιστον δε ρόλον διεδραμάτισεν εν ταις Μυστηριακαίς θρησκείαις της Ελληνοιστικής εποχής διά της διαδόσεως της λατρείας αυτού εις άπαντα τον Μεσογειακόν χώρον υπό πιστών και εμπόρων Αιγυπτίων».

¹³Ε.Σαράκας, *Εγχειρίδιον Ιστορίας των Θρησκευμάτων*, σελ. 75.

¹⁴Πρβλ., Π. Τσέργας, *Οι Αιγυπτιακές θεότητες Όσιρης και Ίσιδα στον Ελληνορωμαϊκό κόσμο*, σελ. 47-48.

και Ουρανού¹⁵ και αποτελεί το αναγωγικό ορόσημο για κάθε αιγύπτιο που προσβλέπει στην μετά θάνατον ζωή, ακολουθώντας, σχεδόν, κατά γράμμα, όσα οι θεότητες επιτάσσουν και προβλέπουν: «Η μεγάλη μέριμνα που καταβαλλόταν για την προστασία και την επιμελή ταρίχευση του νεκρού φανερώνει το φόβο των Αιγυπτίων απέναντι στη σήψη του σώματος, που θα εσήμαινε την αποτυχία του νεκρού να συνεχίσει τη ζωή στον άλλο κόσμο. Η πείρα τους είχε διδάξει ότι παρ' όλες τις προφυλάξεις τους, το σώμα τους δεν θα απέφευγε τη φθορά δίχως τη βοήθεια μιας ανώτερης δύναμης. Γι' αυτό την όλη ελπίδα τους τη στήριζαν στο θεό Όσιρη, τον οποίο κατά την ταρίχευση του νεκρού ikέτευαν να βοηθήσει για την αποφυγή του φοβερού αυτού αποτελέσματος της φθοράς του σώματος»¹⁶.

---

¹⁵Σχετικά με τις δοξασίες των Αιγυπτίων περί του φυσικού τους σώματος, βλ., Αυτόθι, σελ. 59, την παράγραφο υπ' αριθμόν 29: «Αρχικά οι Αιγύπτιοι πίστευαν ότι το φυσικό τους σώμα, κατά τον τρόπο της κίνησης του ηλίου, μπορούσε να "ανανεώνεται καθημερινά". Αργότερα η εμπειρία τους δίδαξε ότι το πιο καλά ταριχευμένο σώμα καταστρεφόταν από διάφορες αιτίες και ότι η ταρίχευση δεν επαρκούσε για την εξασφάλιση της ανάστασης ή την επίτευξη της αιώνιας ζωής. Ανακάλυψαν δηλαδή ότι το φθαρτό από τη φύση δεν μπορούσε με κανέναν τρόπο να γίνει άφθαρτο και με αυτόν τον προβληματισμό τους αναζητούσαν βοήθεια από μία άλλη πηγή. Την παράδοση για τις φροντίδες της Ίσιδας για το νεκρό σώμα του Όσιρη διατήρησαν οι Αιγύπτιοι και επεδίωκαν να επιτύχουν, με τα ίδια μέσα, την ανάσταση των συγγενικών ή φιλικών τους προσώπων.

¹⁶Αυτόθι, σελ. 59.

2. Κοινωνικές - οικονομικές μεταβολές κατά τη διάρκεια των ελληνοιστικών χρόνων.

Η εξάπλωση των αιγυπτιακών μυστηρίων στον ελληνικό χώρο.

Πριν όμως εξετάσουμε τη σχέση του τελετουργικού των θεοτήτων Ίσιδος και Όσιρη με την εν γένει χριστιανική λατρεία, κρίνεται απαραίτητο να αναφερθούμε στην εποχή και στα χαρακτηριστικά της, μέσα στην οποία αυτές οι θεότητες γαλουχήθηκαν και καλλιεργήθηκαν.

Ο όρος "Ελληνοιστική εποχή" έχει ένα οικονομικό και πολιτικό υπόβαθρο ισχυρό, το οποίο συνάδει και με το θρησκευτικό σύστημα των χρόνων που έπονται του θανάτου του Μ. Αλεξάνδρου. Αναφερόμαστε δηλαδή, στη χρονολογική περίοδο από τον 4^ο π.Χ. έως τον 4^ο μ.Χ. αιώνα, καθώς και στις πολιτιστικές ζυμώσεις που απορρέουν απ' όλη την ως άνω περίοδο¹⁷.

Το κυριότερο χαρακτηριστικό της εποχής είναι η διάδοση του ελληνικού πολιτισμού στην ευρύτερη Ανατολή: «Η νέα εποχή επιφέρει κοινωνικοπολιτικές διαφοροποιήσεις. Έτσι, λοιπόν, παύει να υφίσταται ο παραδοσιακός τρόπος σκέψης που κυριαρχούσε στον ελληνικό χώρο κατά τη διάρκεια των κλασικών χρόνων. Σύμφωνα με τα νέα δεδομένα, που γίνονται φανερά ήδη με την έναρξη της συγκεκριμένης χρονικής περιόδου, το κλειστό ελληνοκεντρικό σύστημα της πόλης-κράτους παραχωρεί τη θέαση του σε μια ανοικτή κοινωνία οικουμενικών διαστάσεων. Τα κλειστά όρια της ελληνικής πόλης-κράτους των κλασικών χρόνων αρχίζουν να διευρύνονται και προαναγγέλλουν τον κοσμοπολιτισμό των ελληνοιστικών χρόνων, χωρίς ωστόσο να λησμονούν την πολιτιστική τους ανωτερότητα έναντι των υπολοίπων λαών»¹⁸.

---

¹⁷Για τις κοινωνικές, πολιτικές, οικονομικές μεταβολές της Ελληνοιστικής περιόδου, βλ. σχ., Παναγιώτης Παχής, *Ίσις Καρποτόκος, Οικουμένη*, τόμος Ι, Προλεγόμενα στον συγκριτισμό των ελληνοιστικών χρόνων, Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2003.

¹⁸Αυτόθι, σελ. 30-31, πρβλ., Αυτόθι, σελ. 33-34: «Στη νέα αυτή πραγματικότητα, ο παράγοντας που καθορίζει αποφασιστικά τον τρόπο σκέψης των ανθρώπων είναι ο ελληνικός πολιτισμός. Ο κάθε πολίτης απολαμβάνει τα ιδεώδη του ελληνικού πολιτισμού χωρίς τους περιορισμούς του παρελθόντος. Αυτό είναι το χαρακτηριστικό που διακρίνει τους ανθρώπους της εποχής και τους εντάσσει στο πνεύμα της. Παράλληλα, το παραπάνω στοιχείο τους διακρίνει από αυτούς που δεν μετέχουν σε αυτήν την πραγματικότητα, με αποτέλεσμα αυτοί να διαφοροποιούνται από τους υπόλοιπους ανθρώπους της εποχής. Το κέντρο βάρους εντοπίζεται στον κόσμο των ελληνοιστικών βασιλείων, και αργότερα στον ευρύτερο χώρο της ελληνορωμαϊκής οικουμένης. Σημαντικό παράγοντα στη δημιουργία αυτού του πολιτιστικού οικοδομήματος αποτελεί η ελληνική γλώσσα. Η κοινή ελληνοιστική γλώσσα γίνεται η *lingua franca* τόσο των τεχνών και των γραμμάτων της εποχής, όσο και του εμπορίου. Με αυτήν επικοινωνούν μεταξύ τους οι άνθρωποι διαφόρων εθνοτήτων μέσα στα όρια της οικουμένης και η χρήση της αποτελεί ένδειξη για τη μετοχή των ανθρώπων στα ελληνικά ιδεώδη. Το περιβάλλον των αστικών κέντρων της εποχής είναι ο χώρος που ενισχύεται ακόμη

Είναι σήμερα κοινά αποδεκτό ότι στην ελληνιστική εποχή τονίζεται ιδιαίτερα η σύνδεση της Ίσιδας με τον κόσμο της ευφορίας, κάτι που διασώζεται ξεκάθαρα στους ύμνους που αφιερώνονται στη θεότητα. Αυτή η κατάσταση και απόδοση της ευφορίας αποτυπώνεται και στον Όσιρη, αν απλά αναλογιστούμε την κυρίαρχη θέση που κατέχει ήδη από την εποχή των Φαραώ στο αιγυπτιακό πάνθεο και κυρίως την ιδιαίτερη σχέση που έχει με τον ποταμό Νείλο, σημασιολογικό κριτήριο και αξιολογική αναφορά για κάθε αιγύπτιο.

Ο καθηγητής Παναγιώτης Παχής τονίζει σχετικά: «Η παραδοσιακή τριάδα του αιγυπτιακού πανθέου (Όσιρις, Ίσιδα και Ωρος) αποτελούν τα διαρκή πρότυπα της βασιλικής ιδεολογίας των Πτολεμαίων. Παράλληλα παρατηρείται μια ιδιαίτερη σύνδεση αυτών των θεοτήτων με τη Μαάτ, που αποτελεί την κατεξοχήν εκπρόσωπο της τάξης, της αρμονίας και της δικαιοσύνης. Τα παραπάνω χαρακτηριστικά συνδέονται, κατ' αντιστοιχία, με το έργο των ηγεμόνων και αποτελούν πηγή έμπνευσης και διαρκή πρότυπα του κυβερνητικού τους έργου, προκειμένου να ενισχύσουν στην επικράτειά τους τα ιδεώδη μιας ευνομούμενης πολιτείας»¹⁹.

Και συμπληρώνει: «Η σύνδεση της Ίσιδας με τον κόσμο της παραγωγής και της γονιμότητας γίνεται κατανοητή και από το πλήθος των ναών, οι οποίοι υπάρχουν όχι μόνο στο περιβάλλον της Αλεξάνδρειας αλλά επίσης και σ' ολόκληρη την Αίγυπτο και οι οποίοι σχετίζονται με την παραπάνω ιδιότητα»²⁰.

Βέβαια δεν θα τολμούσαμε να επιχειρήσουμε να αναλύσουμε και να εξετάσουμε τις θεότητες αυτές αποκομμένες και απόκεντρες από τις κοινωνικοπολιτικές και οικονομικές μεταβολές της εποχής τους. Είναι οι πλέον αγαπημένες θεότητες του αιγυπτιακού λαού και επομένως κυριαρχούν στην καθημερινότητα και στην ζωή κάθε ανθρώπου συνολικά. Θα μπορούσαμε όμως, αναλυτικότερα να ερευνήσουμε και να παραθέσουμε τους πιθανούς λόγους

περισσότερο η σημασία της. Οι κρατούντες την προβάλλουν με ποικίλους τρόπους και παράλληλα προσπαθούν να την επιβάλουν. Είναι το μέσο με το οποίο διαφοροποιούνται οι Έλληνες σε σχέση με τους γηγενείς κατοίκους, ακόμη και στις εσχαιές της ελληνιστικής Ανατολής, ενώ αργότερα γίνεται το πιο κατάλληλο όργανο της συνάντησής τους. Όσοι αρνούνται να τη χρησιμοποιήσουν μένουν στο περιθώριο της κυρίαρχης κοινωνικοπολιτικής και πνευματικής πραγματικότητας της εποχής. Με την πάροδο του χρόνου ενισχύεται όλο και περισσότερο η αδιαμφισβήτητη αξία της ως απαραίτητου μέσου επικοινωνίας ανάμεσα στα άτομα που μετακινούνται από τόπο σε τόπο. Η σημασία της δεν αργεί να φανεί και στον τομέα της θρησκείας, όταν αρχίζουν να διαδίδονται, αρχικά στον ελληνικό και αργότερα σε ολόκληρο το χώρο της ελληνορωμαϊκής οικουμένης, οι ανατολικές θρησκείες. Η ελληνική γλώσσα αποβαίνει, και σε αυτήν την περίπτωση, καθοριστικός παράγοντας της αποδοχής τους από μέρους του ελληνικού πληθυσμού».

¹⁹Παναγιώτης Παχής, *Η Λατρεία της Ίσιδας και του Σάραπι, Από την τοπική στην Οικουμενική κοινωνία*, εκδ. Μπαρμπουνάκη, Θεσσαλονίκη 2010, σελ. 125.

²⁰Αυτόθι, σελ. 125.

που συνετέλεσαν στη γένεση αυτών των μυστηρίων και μύθων, λόγους που στην ουσία διατήρησαν και αυτές τις θεότητες ζωντανές στη συνείδηση του απλού λαού.

Ασφαλώς, η ποικιλία των λόγων που συνέβαλαν στη γένεση και διάδοση αυτών των μυστηρίων είναι πολλοί. Πιο συγκεκριμένα, α) Η κατάλυση των ορίων του τότε γνωστού κόσμου με την εκστρατεία του Μεγάλου Αλεξάνδρου στην Ανατολή, β) Η διακίνηση και συνανάμειξη ιδεών, γ) Το νέο κοσμοπολίτικο πνεύμα που δημιουργήθηκε στα μεγάλα ελληνιστικά κέντρα, δ) Η σύγχυση γνωμών και ιδεών και η δυσπιστία των λαών του ελληνιστικού κόσμου προς την πατροπαράδοτη θρησκεία, ε) Οι πολιτικές συνθήκες και οι προστριβές και οι διαμάχες μεταξύ των ελληνιστικών κρατών των επιγόνων του Μ. Αλεξάνδρου, στ) Η καρποφορία των διδασκαλιών του σοφιστικού διαφωτισμού, που διακήρυτταν ότι τα πάντα σ' αυτόν τον κόσμο είναι σχετικά και ότι δεν υπάρχουν ούτε απόλυτες αλήθειες ούτε απόλυτες αξίες. Όλα αυτά δημιούργησαν τα αίσθημα της ανασφάλειας και αβεβαιότητας στους ανθρώπους της εποχής, που αναζητούσαν ασφαλέστερα μέσα σωτηρίας»²¹.

Η καθημερινή ζωή του Αιγύπτιου πολίτη ήταν συνυφασμένη με τη λατρεία της θεότητας, όλως ιδιαιτέρως, με αυτήν της Ίσιδας και του Όσιρη. Για τον Αιγύπτιο ήταν αδιανόητο να παραλείψει να ασκήσει τα θρησκευτικά του καθήκοντα. Πολύ δε περισσότερο, δεν θεωρούσε αυτά ως υποχρέωση, αλλά ως ζωτική ανάγκη ψυχής, μια ενδόμυχη ανάγκη ζωτικότητας και ενάργειας προσωπικής αυτού αλλά και της οικογένειας του. Άλλωστε, στο προφορικό πλαίσιο της Παραδόσεως, ένας από τους σημαντικότερους παράγοντες που κατόρθωσαν να οικοδομήσουν και διατηρήσουν τη λατρεία της θεότητας του Όσιρη και της Ίσιδας είναι αυτή ακριβώς η μεταφορά του βιώματος από γενιά σε γενιά, οι συνήθειες που οι μεγαλύτεροι εμπιστεύτηκαν και

---

²¹Π. Τσέργας, *Οι Αιγυπτιακές θεότητες Όσιρης και Ίσιδα στον Ελληνορωμαϊκό κόσμο*, σελ. 91-92, πρβλ. Αυτόθι, σελ. 92-93: «Με την πάροδο του χρόνου οι κάτοικοι των μεγάλων ελληνιστικών πόλεων της Ανατολής είχαν αποκτήσει τη νοοτροπία του κοσμοπολίτη. Αισθάνονταν ήδη ότι ήταν "πολίτες του κόσμου" και όχι μιας πόλης. Δεδομένου ότι προέρχονταν από όλα τα μέρη του γνωστού τότε κόσμου, είχαν λησμονήσει πολλά στοιχεία της παλαιάς θρησκείας των ελληνικών κοινοτήτων και δέχθηκαν στη θρησκεία τους ξένες θρησκευτικές ιδέες, μυστικιστικές τελετές, σύμβολα και δοξασίες. Παρατηρήθηκε δηλαδή ένα φαινόμενο συγκρητισμού με βαθμιαία μεταφορά και ταύτιση θρησκευτικών ιδεών, τελετών και συμβόλων από τις ανατολικές θρησκείες στην ελληνική και το αντίθετο. Ο θρησκευτικός αυτός συγκρητισμός υπήρξε το άμεσο αποτέλεσμα της πολιτικής του Αλεξάνδρου, ο οποίος, για να επιτύχει την ενότητα του κράτους, επιδίωξε την πολιτική και φυλετική ανάμειξη και αφοσίωση των λαών που κατακτούσε με τη θρησκευτική προσέγγιση. Γι' αυτό, όπου ίδρυε νέες πόλεις, οικοδομούσε και ναό αφιερωμένο στη μεγάλη τοπική θεότητα. Όταν λοιπόν έκτισε στην Αίγυπτο την Αλεξάνδρεια, σχεδίασε την ίδρυση ναού της Ίσιδας, δίπλα στους ναούς των Ολυμπίων θεών. Με τις ενέργειές τους αυτές, που τις μιμήθηκαν στη συνέχεια οι διάδοχοί του, τα αιγυπτιακά θρησκευτικά και οι αιγυπτιακές παραδόσεις, που είχαν περάσει στα έργα των φιλοσόφων και συγγραφέων, απέκτησαν μεγάλη σημασία στην Ανατολή».

κληροδότησαν στους μεταγενέστερους. Μια καθημερινότητα τόσο θρησκευτική όσο και κοινωνική, πολιτική και οικονομική ταυτόχρονα.

Θα μπορούσαμε όμως, να δούμε την εξάπλωση των μυστηρίων αυτών και μέσω μιας αναδρομής ειδικότερης, στα χρόνια του Μ. Αλεξάνδρου και των διαδόχων του: «Η κατάλυση των ορίων του τότε γνωστού κόσμου είχε ως αποτέλεσμα την κοινοποίηση των γνωμών και το ανακάτωμα του ελληνικού λόγου με την ανατολική σκέψη και τον ανατολικό μύθο. Η σύγχυση γνωμών και ιδεών κλόνισε την πίστη των Ελλήνων στην πατροπαράδοτη θρησκεία. Η δυσπιστία προς τους ανθρωπομορφικούς θεούς του Ολύμπου, που είχαν δεχθεί από τον 6^ο κιόλας αιώνα την αυστηρή κριτική μεγάλωσε κατά τη διάρκεια του 4^{ου} αιώνα. Η ηθική χαλάρωση, που παρατηρήθηκε κατά τον 4^ο αιώνα και η παρακμή της πόλης - κράτους έφεραν την αποδυνάμωση της επίσημης θρησκείας με άμεσο επακόλουθο την ευκολότερη εισδοχή ξένων θεών και λατρειών, που εν μέρει είχαν εισχωρήσει και πριν στο πλαίσιο των εμπορικών σχέσεων με τις ξένες χώρες. Έτσι, από τον 4^ο αιώνα η θρησκεία του Ολύμπου άρχισε να δέχεται επιδράσεις από τις ανατολικές μυστηριακές θρησκείες, που υπόσχονταν στους πιστούς την απολύτρωση της ψυχής, την εξασφάλιση της αθανασίας και την ένωση με το θεό»²².

Και, ασφαλώς, όταν αναφερόμαστε στην καθημερινότητα του αιγυπτίου αλλά και κάθε πολίτη κατά τη διάρκεια της ελληνιστικής εποχής και περιόδου πρέπει να έχουμε κατά νου την ίδρυση νέων πόλεων, οι οποίες θεμελιώνονται στο όνομα της μεγάλης τοπικής θεότητας. Νέες πόλεις κτίζονται, πάντοτε σύμφωνα με τα ελληνικά παραδοσιακά πρότυπα, με αποτέλεσμα οι Έλληνες, κατά γενική παραδοχή και ομολογία, να αισθάνονται πως ζουν σ' ένα γνώριμο και φιλικό περιβάλλον. Βέβαια, παρά τις όποιες ομοιότητες, «είναι ξεκάθαρο ότι η μορφή των ελληνιστικών πόλεων είναι προσαρμοσμένη στις ανάγκες της νέας εποχής. Έτσι, καθιερώνονται κατά τη διάρκεια των ελληνιστικών χρόνων νέες ρυμοτομικές και πολεοδομικές τάσεις, οι οποίες δίνουν τη δυνατότητα να φιλοξενείται όσο το δυνατόν μεγαλύτερος αριθμός επισκεπτών. Τα οικοδομήματα διακρίνονται για τις τεράστιες διαστάσεις τους και παρουσιάζουν μία εντελώς διαφορετική μορφή από την παραδοσιακή έκφραση του μέτρου και της αρμονίας των κλασικών χρόνων»²³.

Η ελληνιστική εποχή είναι η περίοδος των ουσιαστικών μεταβολών και εξελίξεων. Οι καθημερινές κοινωνικές μετατροπές επί συνηθειών χρόνων πολλών, μεταβάλλουν τη δομή της

---

²²Αυτόθι, σελ. 92.

²³Π. Παχής, *Τις Καρποτόκος, Οικουμένη*, σελ. 45.

κοινωνίας. Παραγωγικά, μεταμορφώνεται η ισορροπία και η σύνθεση κάθε οικογένειας. Ακόμη δε περισσότερο, όταν αναφερόμαστε στην αιγυπτιακή οικογένεια η οποία, όπως αναφέραμε παραπάνω, ήταν συνυφασμένη με τη θρησκευτική της πίστη και η όλη οικογενειακή συνοχή είχε κατευθυντήρια ενατένιση και εγκόλπωση στη λατρεία της τοπικής μεγάλης θεότητας.

Νέες πόλεις θεμελιώνονται, μέσα στο πλαίσιο όλων αυτών των οικουμενικών αναταράξεων και μεταβολών. Αλεξάνδρεια, Αντιόχεια, Πτολεμαΐδα και πολλές ακόμη άλλες πόλεις, αποτελούν την απαρχή της μεταμόρφωσης και μεταβολής ενός νέου κόσμου, μιας νέας εποχής.

Σχετικά με τα προηγούμενα είναι όσα παραθέτει ο καθηγητής Π. Παχής: «Χωρίς να θέλουμε να υποτιμήσουμε τη σημασία και την αξία των άλλων ελληνιστικών πόλεων, θεωρούμε ότι αξίζει να αναφέρουμε σε αυτό το σημείο την ιδιαίτερη θέση της Αλεξάνδρειας, η οποία ιδρύεται το 323 π.Χ. από το Μ. Αλέξανδρο και γίνεται το 320/319 π.Χ. από τον Πτολεμαίο Α' το Σωτήρα η νέα πρωτεύουσα του κράτους του. Η μεταφορά του πολιτικού κέντρου από την ιερή πόλη της Μέμφιδος στην πόλη του Αλεξάνδρου δηλώνει το τέλος μιας εποχής και την απαρχή μιας νέας. Η προνομιακή θέση και το λιμάνι της την καθιστούν πολύ σύντομα ένα σημαντικό εμπορικό κέντρο, που πρωτοστατεί και επηρεάζει ποικιλότροπα την εμπορική ζωή ολόκληρης της εποχής. Είναι μια πραγματική πνευματική μήτρα, όπου αναπτύσσονται πνευματικά, καλλιτεχνικά, φιλοσοφικά, θρησκευτικά κινήματα και τάσεις που σηματοδοτούν με την παρουσία τους την ιστορία του παγκόσμιου πολιτισμού. Δικαίως θεωρείται ως η πόλη που διαδέχεται την Αθήνα σε ό,τι έχει σχέση με την ανάπτυξη της πνευματικής ζωής της εποχής. Η διαδοχή όμως αυτή δεν σημαίνει υποβάθμιση της σημασίας της πόλης των Αθηνών. Το όνομα της και το βάρος της πολιτιστικής της κληρονομιάς αποτελούν για τους ανθρώπους αυτής της πολυτάραχης και ποικιλόμορφης εποχής ένα διαρκή πόλο έλξης, ένα πνευματικό λιμάνι μέσα στην αβέβαιη κατά τα άλλα ζωή των ελληνιστικών χρόνων»²⁴.

---

²⁴Αυτόθι, σελ. 45-46. Και ο ίδιος προσθέτει: «Παράλληλα παρατηρείται μια ακόμη καινοτομία στην ίδρυση νέων πόλεων, σε σχέση με παλαιότερες εποχές, όπου αναπτύσσεται μια αντίστοιχη κίνηση αποικισμού. Οι νέες πόλεις νομιμοποιούσαν, σε αυτήν την περίπτωση, την κοινωνικοπολιτική τους υπόσταση στο πρόσωπο ενός ήρωα, τον οποίον θεωρούσαν ως τον ήρωα οικιστή, το γενάρχη ολόκληρης της κοινότητας. Η αντίληψη αυτή όμως διαφοροποιείται στη νέα οικουμενική πραγματικότητα της εποχής. Η ίδρυση μιας πόλης δεν αποδίδεται σε κάποιον ήρωα, κάτι που είναι άλλωστε σχεδόν αδύνατο, αφού η λατρεία τους διαδίδεται, ως επί το πλείστον, σε ένα περιορισμένο τοπικό επίπεδο και αντιβαίνει στη νέα οικουμενική πραγματικότητα. Στην προκειμένη περίπτωση, ο θεμελιωτής μιας οικουμενικής πόλης πρέπει να διακρίνεται από αντίστοιχα χαρακτηριστικά, και αυτά τα βρίσκουν στο πρόσωπο εκείνων που ιδρύουν τις βασιλικές δυναστείες των ελληνιστικών μοναρχιών. Έτσι, έχουμε μια μετατόπιση από τον κόσμο των ηρώων και των ημιθέων σε εκείνον των θνητών, αλλά θεοποιημένων ηγεμόνων της εποχής. Οι τελευταίοι θεωρούνται ως οι γενάρχες των ελληνιστικών πόλεων και ήταν ικανοί να προσφέρουν τη

Πέραν όμως από τις όποιες κοινωνικοπολιτικές μεταβολές, η εξάπλωση των αιγυπτιακών μυστηρίων στον ελληνικό χώρο αποκτά πολύ γρήγορες διαστάσεις. Καθοριστικό παράγοντα σε αυτό διαδραμάτισε το εμπόριο και ειδικότερα, η εμπορική και κοσμοπολιτική διάσταση που έφερε, κυρίως η Αλεξάνδρεια και η οποία σταδιακά εγκαθιδρύθηκε ως η πρωτεύουσα της ανάπτυξης και ευφορίας της εποχής.

Η Ίσιδα "Πελαγία", ένα προσωνύμιο που συναντούμε στον ελληνικό χώρο, στην ουσία, συνδέεται με τον εμπορικό δεσμό Αιγύπτου και ελληνικού χώρου, αλλά παρουσιάζει και ένα βαθύτερο εμπορικό κόσμο, στον οποίον κυριαρχούν οι έμποροι διακίνησης σιτηρών από την Αίγυπτο προς τον υπόλοιπο κόσμο της Μεσογείου.

Είναι η εποχή της εμπορικής διασταύρωσης λαών και πολιτισμών, θρησκειών και θεοτήτων σε ένα ευρύτατο σταυροδρόμι, όπου συμπορεύονται άνθρωποι και νοοτροπίες και αλληλοσυμπληρώνονται καθημερινά και αδιάλειπτα: «Η άμεση σχέση της θεάς με τα σιτηρά και τον κόσμο της παραγωγής φανερώνει την ιδιαίτερη θέση που έχει στους κύκλους των παραπάνω ομάδων, ακόμη και στο νέο περιβάλλον εγκατάστασής τους. Οι Αιγύπτιοι έμποροι κατέχουν πρωταγωνιστική θέση στην εμπορική ζωή του επινείου των Αθηνών, σε μια εποχή μάλιστα κατά την οποία αναπτύσσονται ακόμη περισσότερο οι εμπορικές σχέσεις ανάμεσα σε Αθηναίους και Αιγυπτίους. Οι Αθηναίοι έχουν επικοινωνία, κυρίως από τον 5^ο π. Χ. αιώνα, με το χώρο της Αιγύπτου εξαιτίας εμπορικών συναλλαγών. Η Αίγυπτος όπως και η Κυρήνη αποτελούν τις κατεξοχήν περιοχές ανεφοδιασμού σιτηρών για την αθηναϊκή πολιτεία. Αυτή η επικοινωνία θα επεκταθεί σε σύντομο χρονικό διάστημα, εξαιτίας των πρωτοβουλιών των Πτολεμαίων, σε πολιτισμικές και θρησκευτικές υποθέσεις»²⁵.

Και λίγο παρακάτω, αναφορικά με τη διάδοση των αιγυπτιακών μυστηρίων στον ελληνικό χώρο, ο καθηγητής Π. Παχής συμπληρώνει: «Σταδιακά η λατρεία της Ίσιδας γίνεται όλο και πιο δημοφιλής από αυτή του Σάραπι. Αρχικά λατρεύεται στο πλαίσιο του θιάσου των Σαραπιαστών, που ιδρύεται τον 3^ο αιώνα π.Χ. Στο τέλος αυτού του αιώνα η λατρεία της ενσωματώνεται στη λατρεία του Σάραπι. Με αυτόν τον τρόπο αποκτά όλο και μεγαλύτερη δημοτικότητα στο δήμο με αποκορύφωση τον 1^ο π.Χ. Μια σημαντική μαρτυρία που σχετίζεται με το περιβάλλον της

σωτηρία στην πόλη τους. Διακρίνονταν από μια υπέρμετρη δύναμη, η οποία τους ανυψώνει, ιδιαίτερα μέσω των προπαγανδιστικών μεθόδων, στη χορεία του μύθου και του θεϊκού κόσμου. Η νέα πραγματικότητα μπορεί να γίνει κατανοητή και από το γεγονός ότι αποδίδεται πάντοτε στις νεοϊδρυμένες πόλεις το όνομα του θεμελιωτή τους, ο οποίος συνήθως είναι και ο ιδρυτής ολόκληρης της δυναστείας», Αυτόθι, σελ. 46-47.

²⁵Π. Παχής, *Η Λατρεία της Ίσιδας και του Σάραπι, Από την τοπική στην Οικουμενική κοινωνία*, σελ. 213-214.

συγκεκριμένης λατρείας αποτελεί η ανακάλυψη ενός αγάλματος ιέρειας που χρονολογείται στον 3^ο π.Χ. αιώνα. Η μορφή της είναι εξελληνισμένη [...] Αντίθετα ο Όσιρις εξακολουθεί να αποτελεί, ακόμη και κατά τη διάρκεια της ελληνορωμαϊκής εποχής, ένα κατεξοχήν χθόνιο θεό με έκδηλα τα χαρακτηριστικά των "θνησκουσών θεοτήτων". Γι' αυτό το λόγο ο Όσιρις διαδίδεται σε πολύ περιορισμένη κλίμακα απ' ό,τι οι υπόλοιπες αιγύπτειες θεότητες, και συνήθως ξεχωριστά από την Ίσιδα. Οι Έλληνες αντιλαμβάνονται το θεό ως κάτι το εντελώς ξένο για την ελληνική πραγματικότητα και γι' αυτό το λόγο γίνεται αποδεκτός μόνο στο περιβάλλον ορισμένων πόλεων, που διακρίνονται για τον ιδιαίτερο συγκρητιστικό τους χαρακτήρα (Δήλος, Ερέτρια, Θεσσαλονίκη). Ο θεός διατηρεί μέχρι το τέλος του αρχαίου κόσμου την άκαμπτη αιγυπτιακή ιερατική του εμφάνιση, χωρίς να γίνεται καμία προσπάθεια από τους εκπροσώπους της λατρείας του να εξελληνίσουν τη μορφή του. Η μοναδική εξαίρεση σε αυτόν τον κανόνα αποτελεί το επιτύμβιο ανάγλυφο από τη Θεσσαλονίκη των ελληνοιστικών χρόνων. Σε αυτό παριστάνεται ο Όσιρις με τη μορφή ενός Έλληνα νέου. Θεωρούμε ότι η παράσταση αυτή είναι μοναδική σε ολόκληρη την σχετική εικονογραφία του θεού»²⁶.

Η αφομοίωση των αιγυπτιακών μυστηρίων στον ελληνικό χώρο ήταν δύσκολη. Ασφαλώς, πρόκειται για μια προσπάθεια που διήρκεσε αρκετό χρονικό διάστημα και παρά ταύτα, αντιμετώπισε πολλές δυσκολίες και εμπόδια. Πρωτίστως, οι γηγενείς και εντόπιοι στον πληθυσμό, είναι αλήθεια ότι δεν είδαν με ευνοϊκή διάθεση όσες νεοφερμένες τάσεις εμφανίσθηκαν περί λατρείας και λοιπών λατρευτικών δοξασιών των αιγυπτιακών μυστηρίων. Σταδιακά μέσω του εμπορίου και των εμπορικών συναλλαγών, οι Έλληνες, επιφυλακτικά στην αρχή, περισσότερο θαρραλέα αργότερα, όχι απλώς αποδέχτηκαν να παρεισφρήσει το "νέο" στοιχείο της θεότητας στην καθημερινότητά τους, αλλά πολύ περισσότερο, το αναζήτησαν και το επεδίωξαν. Άλλωστε αυτή η εισδοχή των νέων στοιχείων τόνισε την πίστη των γηγενών Ελλήνων και κατά κάποιο τρόπο αναθέρμανε τη σχέση και στάση τους απέναντι στο θείο και το υπερβατικό.

Είναι αλήθεια ότι «η αιγυπτιακή λατρεία έφερε κάποια ζέση στην πίστη, γιατί ήταν περισσότερο θερμή και παρήγορη και με συναρπαστικές επαγγελίες για την πέραν του τάφου ζωή. Αντίθετα προς τους θεούς του Ολύμπου, οι θεοί των μυστηρίων είχαν συνήθως δοκιμάσει τον πόνο, τις θλίψεις και το θάνατο και αυτό τους έκανε μετόχους στα βάσανα και τις χαρές των οπαδών τους. Οι θεοί αυτοί δεν κατοικούσαν, όπως οι ελληνικοί, στον Όλυμπο, αλλά στη γη, ανάμεσα στους ανθρώπους. Οι Έλληνες όσο περισσότερο έρχονταν σε επαφή με τους λαούς της

---

²⁶Αυτόθι, σελ. 217-221.

Αιγύπτου και της Ανατολής - και πολλές φορές συνέβαινε να συγκατοικούν με αυτούς - τόσο δένονταν με το θρησκευτικό συγκρητισμό. Έτσι σιγά σιγά, με υποχωρήσεις και συμβιβασμούς κάθε φορά προς την καινούρια αυτή μυστηριακή λατρεία, ετοιμάσθηκε το έδαφος για την επικράτηση των μυστηρίων τους. Η συγκατοίκηση Ελλήνων διαφορετικής τοπικής προέλευσης με Ανατολίτες επέφερε ευκολότερα τη φυλετική ανάμειξη. Το αποτέλεσμα της ανάμειξης αυτής ήταν, εφ' όσον μάλιστα οι γυναίκες της Ανατολής έφερναν στις νέες κατοικίες τους τις ανατολικές λατρείες και τα έθιμα, να πέσουν τα στεγανά που χώριζαν τους Έλληνες από τους "βάρβαρους" κατά το παρελθόν»²⁷.

Αυτή η αφομοίωση όμως των αιγυπτιακών μυστηρίων διέφερε από τόπο σε τόπο, σε όλη την ελληνική επικράτεια. Κάθε τόπος έφερε την προσωπική του παράδοση και νοοτροπία στον τρόπο που αποδεχόταν όχι μόνο τις θρησκευτικές πεποιθήσεις και δοξασίες, αλλά και κάθε ξένο και πρωτόγνωρο έως τότε. Έτσι εξηγείται η καλλιέργεια της λατρείας της Ίσιδας και του Όσιρη, κυρίως στην πόλη των Αθηνών, που αποτελούσε ακόμη το λίκνο της ελληνικής διανόησης και του πολιτισμού, περισσότερο από την επαρχία, όπου επικρατούσε, όχι βέβαια πάντοτε, η αμάθεια και ο περισσότερο σκοταδισμός της εποχής εκείνης.

Παράλληλα με την παραδοσιακή θρησκεία «κυριαρχούν όλο και περισσότερο νέα στοιχεία στην Ελλάδα και στις υπόλοιπες περιοχές της ευρύτερης οικουμένης. Τότε διαδίδονται πολλές λατρείες ανατολικής προέλευσης, οι οποίες σχετίζονται με την ελληνική γλώσσα, τον επιστημονικό και αστρονομικό οικουμενισμό, το πολιτικό και οικουμενικό κοσμοείδωλο των Διαδόχων και αργότερα των Ρωμαίων αυτοκρατόρων και κυρίως με την κίνηση και διαρκή μετανάστευση των ανθρώπων από το ένα μέρος της οικουμένης στο άλλο. Ανάμεσά τους συγκαταλέγεται η λατρεία της Ίσιδας και του Σάραπι, της Κυβέλης και του Άττι, του Άδωνι και

---

²⁷Π. Τσέργας, *Οι Αιγυπτιακές θεότητες Όσιρης και Ίσιδα στον Ελληνορωμαϊκό κόσμο*, σελ. 98, πρβλ. Αυτόθι, σελ. 98-99: «Στην ελληνιστική εποχή ο ελληνικός πολυθεϊσμός είχε χάσει εντελώς το εσωτερικό του περιεχόμενο. Ύστερα από τις μεγάλες κατακτήσεις, πιο ισχυρή από τους παλαιούς θεούς θεωρούνταν η θεά Τύχη, Ειμαρμένη, που φαινόταν ότι καθόριζε τη μοίρα των ανθρώπων και των λαών. Οι Έλληνες ζητώντας να ικανοποιήσουν βαθύτατες θρησκευτικές ανάγκες δεν δίστασαν καθόλου να στραφούν προς ξένους θεούς, που βρήκαν στην Ανατολή, αφού με την ανεκτικότητα, που τους διέκρινε, είχαν ήδη και πριν δεχθεί τη λατρεία ορισμένων ξένων θεών στην Ελλάδα. Ακόμη και μέσα στα ιερά τους επέτρεπαν την εισαγωγή ξένης λατρείας. Είναι γνωστό ότι τα μαντεία των Δελφών και της Δωδώνης πολύ συχνά με τη δική τους πρωτοβουλία ίδρυσαν βωμούς ή ναούς στις πόλεις για τη λατρεία νέων θεών ή ηρώων. Η Εκάτη, οι Κάβειροι και άλλοι ανατολικοί θεοί λατρεύονταν στην Ελλάδα και λατρείες Αιγυπτιακών θεών είχαν διεισδύσει στον ελλαδικό χώρο πολύ πριν από τους ελληνιστικούς χρόνους. Τους ανατολικούς αυτούς θεούς εξομοίωσαν όμως - με βάση συχνά εξωτερικές ομοιότητες - με τους δικούς τους ελληνικούς θεούς. Η διαδικασία αυτή της προσαρμογής των ξένων θεοτήτων στις ελληνικές αντιλήψεις είχε αρχίσει από την εποχή του Ηροδότου, αλλά κατά την ελληνιστική εποχή προχώρησε περισσότερο και τελικά γενικεύθηκε. Το 2ο μ.Χ. οι περισσότεροι θεοί στην Αίγυπτο έφεραν διπλά ονόματα, όπως άλλωστε και οι κάτοικοι που ανήκαν στο μικτό ελληνοαιγυπτιακό πληθυσμό».

του μικρασιατικού θεού Μηνός [...] Ο κόσμος της Ανατολής με όλον αυτόν τον φανταχτερό τρόπο έκφρασης συναγωνίζεται τον παραδοσιακό ελληνορωμαϊκό τρόπο ζωής. Πολλές φορές, οι νέες αντιλήψεις βασίζονται σε ήδη προϋπάρχουσες παραδοσιακές απόψεις. Σε αυτό διαδραματίζει καταλυτικό ρόλο η επίδραση της λεγόμενης *interpretation Graeca*. Οι θρησκευίες του Μεσογειακού χώρου, που χαρακτηρίζονται ως "εθνικές", διακρίνονται για την αυστηρή τους προσκόλληση στην παράδοση, και γι' αυτό μια ξένη λατρεία ή ένα ολόκληρο θρησκευτικό σύστημα γίνεται αποδεκτό αφού καθαρθεί από το φίλτρο της παραπάνω τάσης».²⁸

Αναφορικά με κάθε τόπο και περιοχή του ελληνικού χώρου, πρέπει να τονίσουμε στο σημείο αυτό και την απήχηση των αιγυπτιακών μυστηρίων στον πληθυσμό με βάση το μορφωτικό του επίπεδο. Και εδώ οι αναλογίες είναι πολλές και τα σημεία μέτρησης διαρκώς αυξομειώνονται. Άλλωστε, ο ελληνικός πολιτισμός υπέστη συνεχώς και αδιαλείπτως μεταβολές, κάτι το οποίο είναι απολύτως φυσιολογικό και αναμενόμενο, από κάθε άποψη και σκοπιά.

Ελληνιστικός και ελληνικός πολιτισμός ήταν πάντοτε σε μια διαρκή αλληλεπίδραση και αλληλοσυμπλήρωση. Η Ιστορία βέβαια, διδάσκει ότι «ο ελληνικός πολιτισμός εξαιτίας της επαφής του με τους λαούς της Ανατολής, που είχαν μεγάλη πολιτιστική παράδοση, δεν μπόρεσε να διατηρηθεί στην παλαιά του καθαρότητα, αλλά υπό την επίδραση των ξένων στοιχείων υπέστη ορισμένες μεταβολές. Γι' αυτό και τον διακρίνουμε στην εποχή αυτή ως "ελληνιστικό" από τον ελληνικό των προηγούμενων χρόνων. Η πορεία της εξέλιξης στην Ανατολή ήταν σε γενικές γραμμές η εξής: Αρχικά, όταν η διακυβέρνηση των χωρών της Ανατολής από τις πρώτες γενεές των ηγεμόνων είχε έντονο εθνικό χαρακτήρα, ο εξελληνισμός της Ανατολής σημείωσε μεγάλες προόδους. Αργότερα όμως, όταν οι ανατολικοί λαοί με την επαφή που είχαν με τον ελληνισμό αφυπνίστηκαν από το μακροχρόνιο λήθαργο τους και απέκτησαν απ' αυτόν νέες δυνάμεις, ο εξελληνισμός σταμάτησε. Ωστόσο και σ' αυτόν ακόμη τον Ισλαμικό πολιτισμό η νεότερη έρευνα διαπιστώνει ακόμη τις συνέπειες του εξελληνισμού της Ανατολής»²⁹.

Ακόμη η καλύτερη οργάνωση και το ιερατείο ήταν από κοινού σημαντικοί παράγοντες και συνέβαλαν καθοριστικά, ώστε να εγκαθιδρυθεί και προϊόντος του χρόνου να εδραιωθεί στις συνειδήσεις του λαού η θεότητα του Όσιρη και της Ίσιδας. Στην ουσία, τα αιγυπτιακά μυστήρια ανταποκρίνονταν καλύτερα στις ανάγκες των Ελλήνων, απ' ό,τι τα ελληνικά μυστήρια έως τότε.

---

²⁸Luther H. Martin, *Οι θρησκευίες της ελληνιστικής εποχής*, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2004, σελ. 27-28.

²⁹Π. Τσέργας, *Οι Αιγυπτιακές θεότητες Όσιρης και Ίσιδα στον Ελληνορωμαϊκό κόσμο*, σελ. 100.

Και ασφαλώς, αυτό είναι κάτι που στην κυριότητα του προσδίδεται στη μεταφυσική ενατένιση και αναγωγή που υπόσχονταν τα μυστήρια της Ανατολής.

Με άλλα λόγια, στα αιγυπτιακά μυστήρια ο μούμενος τρεφόταν με την ελπίδα ότι θα ενωθεί με τη θεότητα και θα επιτύχει την πολυπόθητη και προσδοκώμενη απολύτρωση και την μακαριότητα στη ζωή πέραν του τάφου. Αυτή η αθανασία ήταν και ο απώτερος στόχος κάθε πιστού, κάθε ενδιαφερόμενου, καθώς δεν περιόριζε κοντόθωρα τους πνευματικούς του ορίζοντες, αλλά τους μετουσίωνε και τους μεταβίβαζε στη σφαίρα της εσχατολογίας και της υπερβατικότητας. Άλλωστε, το πλέον, το κύριο, το θεμελιώδες αξίωμα και η βάση διδασκαλίας των αιγυπτιακών μυστηρίων ήταν ότι μέσω του θανάτου ανακύπτει και γεννάται η όντως και αληθινή ζωή. Απόρροια αυτού, κάθε μύστης και πιστός, ασκούσε "βία" στον εαυτό του προκειμένου να συμβαδίζει, εάν ήταν δυνατόν, περισσότερο αρτιότερα και εναργέστερα με τη διδασκαλία των μυστηρίων αυτών.

Άλλωστε, η λατρεία της Ίσιδας και του Όσιρη, όπως τονίσαμε και παραπάνω, κατά κάποιο τρόπο, δεν ήταν άγνωστη στον ελληνικό χώρο: «Η διείσδυση της λατρείας των αιγυπτιακών θεών στον ελληνορωμαϊκό χώρο, που ήταν αποτέλεσμα συγκρητιστικής ζύμωσης, ενισχύθηκε περισσότερο κατά τους ελληνιστικούς χρόνους και έφθασε στην αποκορύφωσή της κατά την αυτοκρατορική περίοδο. Η Ίσιδα και ο Σάραπης είναι οι αιγυπτιακές θεότητες που λατρεύτηκαν σε όλες τις μεσογειακές χώρες. Η εξάπλωση ήταν σταδιακή. Άρχισε η λατρεία πρώτα στη Μ.Ασία, τα νησιά του Αιγαίου και τα λιμάνια της ηπειρωτικής Ελλάδας, όπως συνέβη συνήθως σε κάθε νέο πολιτιστικό στοιχείο στην περιοχή αυτή. Στον ελλαδικό χώρο οι αιγυπτιακές θεότητες Άμμων, Όσιρις, Ίσιδα, όπως προελέχθη, ήταν γνωστές και η λατρεία τους είχε διαδοθεί, έστω περιορισμένα, πολύ πριν από τους ελληνιστικούς χρόνους»³⁰.

Δεν θα ήταν υπερβολή να τονίσουμε ότι κυρίως η Ίσιδα ασκούσε μια μορφή "γοητείας" στους πιστούς, γεγονός που συνέτεινε στην άμεση και γρήγορη εξάπλωση της λατρείας της και στην τελική της επικράτηση. Από θεά των σιτηρών και κατ' επέκταση του εμπορικού κόσμου, η Ίσιδα αναδείχθηκε ισότιμη και κατά πολύ ξεπέρασε σε κάποιες περιπτώσεις, τον Όσιρη.

Στην αρχαία Αίγυπτο, είναι γενικά αποδεκτό σήμερα ότι ο Όσιρης ήταν το κέντρο της λατρείας των μυστηριακών τελετών. Στην ελληνιστική, όμως και ρωμαϊκή εποχή «κέντρο των τελετών, των εορτών και της λατρείας ήταν η Ίσιδα. Ο θάνατος συνέχιζε να παίζει σπουδαίο ρόλο στην υψηλή σφαίρα της θρησκείας, δηλαδή στις μυστηριακές τελετές και κυρίως στην ανώτερη

---

³⁰Αυτόθι, σελ. 102.

μύηση. Η Ίσιδα εκτοπίζει το σύζυγο της και αποκτά στις μυστηριακές τελετές θέση τουλάχιστον ισότιμη με τον Όσιρη. Ο παλαιότερος χαρακτήρας της Ίσιδας αναφερόταν στην ιδιότητα της ως θεάς των σιτηρών. Ύστερα απέκτησε ευρύτερη σημασία ως σύζυγος του Όσιρη, έγινε γρήγορα μια πολύμορφη και λαοφιλής με πολλά ονόματα και χαρακτηριστικά θεά, τα οποία δήλωναν ποικίλες θεϊκές ιδιότητες. Ήταν το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον, η μητέρα και κυρίαρχη των όντων»³¹.

Επαγωγικά λοιπόν σκεπτόμενοι, μπορούμε να τονίσουμε ότι η επιτυχία και γοητεία των μυστηρίων της Ίσιδας βασιζόνταν στο εσχατολογικό περιεχόμενο που υπομνημάτιζε η θεότητα. Άλλωστε, η δολοφονία του Όσιρη, στην ουσία, ήταν μια προσωρινή επαφή με το θάνατο για κάθε πιστό και μνημένο στα μυστήρια, που είχε επιθυμία να ενωθεί με τον Όσιρη, ο οποίος ήταν και ο πρωτεργάτης και ο ιδρυτής των μυστηριακών εκείνων τελετουργιών.

---

³¹Αυτόθι, σελ. 116, πρβλ., Αυτόθι, σελ. 117: «Η συναισθηματική παράσταση της Ίσιδας ως πονεμένης νεαρής συζύγου και στοργικής μητέρας έγινε ιδιαίτερα προσφιλής. Πήρε την ιδιότητα της τέλειης συζύγου και μητέρας που έφερε ανακούφιση στα πλήθη των βασανισμένων γυναικών και ανδρών, όπως παρατήρησε ο Πλούταρχος. Η Ίσιδα περιβαλλόταν, όπως μαρτυρείται από τις "αρεταλογίες" τις ιδιότητες όλων των θεών του αιγυπτιακού πανθέου. Καμιά θεότητα δεν φάνηκε να απολαμβάνει τέτοια τιμή και αγάπη μέσα στο περιβάλλον του αρχαίου συγκρητισμού, όσο η Ίσιδα. Αυτή δίδαξε την καλλιέργεια της γης, συνετέλεσε στην εξάλειψη των αγρίων ηθών, δίδαξε νόμους και το σωστό τρόπο λατρείας των θεών (αρετές και δωρεές, που πριν είχαν αποδοθεί κυρίως στον Όσιρη). Ήταν η προστάτρια του όρκου, του γάμου, της στοργής προς τα παιδιά. Ευλόγησε πόλεις, ελευθέρωσε ανθρώπους από δεσμό, εξουσίασε τον ουρανό και όλα τα κοσμολογικά "στοιχεία", έστειλε βροχές και καλοκαίρια. Ήταν ισχυρότερη από τη Μοίρα και την Τύχη. Ένας πολύ σημαντικός ρόλος της ήταν της προστάτριας των ναυτικών και των πλοίων [...] Στη διάδοση της λατρείας της Ίσιδας και την ενίσχυση των κοσμολογικών αντιλήψεων η θεά αυτή ταυτίζεται με άλλες θεότητες. Ο Ηρόδοτος μάλιστα την ταύτιζε με τη Δήμητρα, τη Φρυγική Μητέρα των θεών, την Αθηνά, την Αφροδίτη και την Περσεφόνη. Το στοιχείο αυτό δείχνει την κρατούσα ενοθεϊστική τάση των ανθρώπων και θεωρείται προοίμιο της αντίληψης για μία ενιαία θρησκευτική μορφή. Η ιδιότητα της Ίσιδας ως θεάς των σιτηρών (καρποφόρος) προκάλεσε από την αρχή ακόμη την ταύτισή της με τη Δήμητρα. Οι Έλληνες, όταν επισκέφθηκαν κατά τον 7ο π.Χ. αι. την Αίγυπτο και άκουσαν να ομιλούν για την Ίσιδα, την ταύτισαν με την Αργεία Ιώ, τη θυγατέρα του Ινάχου και εκλεκτή του Δία, για την οποία η παράδοση έλεγε ότι κατέφυγε στην Αίγυπτο».

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΟΣΙΡΙΚΑ ΜΥΣΤΗΡΙΑ ΚΑΙ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΛΑΤΡΕΙΑ

Η σχέση της λατρείας της Ίσιδας και του Όσιρη με τα χριστιανικά μυστήρια και τη χριστιανική λατρεία.

α) Θρησκευτική πίστη - ιερατείο

Εκ πρώτης όψεως, κάθε φίλεργος μελετητής αδυνατεί να βρει και να αναγνώσει στοιχεία από τα αιγυπτιακά μυστήρια και ειδικότερα από τη λατρεία της Ίσιδος και του Όσιρη, που να σχετίζονται με αντίστοιχα της χριστιανικής πίστης και λατρείας. Πρόκειται για διαφορετικές δοξασίες, αναφέρονται σε διαφορετικό κοινό, παρέχουν ποικιλότητες και διαφορετικές μεθόδους μύησης και καθάρσεως μεταξύ τους. Πλην όμως, μια αναλυτικότερη και πλέον εμβριθής ματιά όχι απλά επιβεβαιώνει την ύπαρξη πολλών κοινών στοιχείων, αλλά στην ουσία, θα μπορούσε κάποιος να υποστηρίξει ότι η μία πλευρά "δανείστηκε" στοιχεία, μεθόδους, τυπικό, οργάνωση κ.ά. από την άλλη.

Πιο συγκεκριμένα, ο κοινός παρονομαστής αμοτέρων, τόσο της λατρείας της Ίσιδας και του Όσιρη, όσο και της χριστιανικής λατρείας ήταν ότι εγκατέλειψαν απ' αρχής κάθε ξενοφοβική αποδοχή και εξέταση μέσω υλικών και άλλων μεθόδων, τα οποία ενδεχομένως θα μπορούσαν να μετουσιώσουν, να μεταμορφώσουν και τελικώς να της προσδώσουν την προσωπική και επιθυμητή σ' αυτήν μορφή. Απόδειξη αυτού, για παράδειγμα είναι το νερό και η χρήση του, το οποίο και θα αναπτύξουμε παρακάτω. Και οι αιγυπτιακές θεότητες, οι περισσότερες τουλάχιστον, αλλά και η χριστιανική πίστη καθιέρωσαν στη δογματική τους διδασκαλία τη χρήση του νερού ως βασικού στοιχείου και μέσου μύησης και καθάρσεως των πιστών.

Συνάμα, η συλλογική έκφραση της πίστης, η δυνατότητα δηλαδή των πιστών, πέραν από τις κατά προσωπικές προσπάθειες αναζήτησης του θείου, να έχουν και μια συλλογική "ευκαιρία" εξιλέωσης, ευχαρίστησης ή και δοξολογίας του υπερβατικού, αποτελεί κοινή παραδοχή των δυο χώρων που εξετάζουμε. Αρχικά σε υπαίθριους χώρους, αργότερα σε οικοδομημένα ιερά και Ναούς, η θρησκευτική πίστη αναζήτησε σχετικά γρήγορα, συνάντησε και απόκτησε "χώρο" και τόπο έκφρασης της λατρευτικής της έκφρασης.

Βέβαια, η βασική εδώ διαφοροποίηση μεταξύ της λατρείας της Ίσιδος και της χριστιανικής πίστης, όσον αφορά τη λατρευτική έκφραση της σε "ιερό" και Ναό είναι η νοθευμένη και συγκεχυμένη με μαγευτικές παραμέτρους πίστη της αιγυπτιακής θεότητας, η οποία, είτε συλλογικά είτε μονοδιάστατα, δεν ήταν απαλλαγμένη.

Αυτή η νοθευμένη με μαγικές ενδείξεις πίστη αρχικά, προήλθε από διάσπαρτους γεωργούς, οι οποίοι προσπάθησαν, συνήθως με πρωτόγονο τρόπο, να διατηρήσουν παλαιότερες προφορικές παραδόσεις, τις περισσότερες φορές με αποκρυφιστικά και γνωστικιστικά στοιχεία: «Αι ούτως υπό του πέπλου της μυστικότητος συγκαλυφθείσαι αρχέγονοι γεωργικαί θρησκείαι υπεβोधήθησαν εις το να εξελιχθώσιν εις μυστήρια δια της μετά την οριστικήν εγκατάστασιν των κατακτητών επικρατήσεως νέας τινός θρησκείας [...] Εντεύθεν προήλθον τα μυστήρια, των οποίων βάσις υπόκεινται αυταί αι παλαιαί τελεταί της αρχεγόνου θρησκείας των παλαιών ποιμένων και γεωργών, μη διατηρηθείσαι μεν τελείως ανέπαφοι και ανεπηρέαστοι μεταγενεστέρων επιδράσεων και προσθηκών, πάντως όμως κατά τας κυρίας αυτών γραμμάς το παλαιόν διασώσασαι. Λόγω δε της τοιαύτης αυτών καταγωγής προσλαβόντα τα μυστήρια τον χαρακτήρα μαγείας μάλλον και γοητείας εμφανίζονται κυρίως ως σύνολον τελετών, ολονέν λαμπρότερον προσλαμβανουσών χαρακτήρα, ουδαμώς δ' ως συγκεκριοτημένον και σταθερόν σύνολον διδασκαλίας. Ανεξαρτήτως δε της μορφής, ην προσέλαβον κατά τους μετέπειτα χρόνους του θρησκευτικού συγκρητισμού, υπείχον κατά τους αρχαιοτέρους χρόνους απέναντι της κρατούσης τότε θρησκείας την θέσιν, την οποίαν και τώρα η δεισιδαιμονία παρ' ημίν και μαγεία έναντι του Χριστιανισμού. Εντεύθεν μολονότι δεν έμειναν τούτων ξένοι και εκ των φιλοσόφων και ποιητών ικανοί, κυρίως όμως παρά τω πολλώ λαώ εγένοντο δεκτά τα μυστήρια και αυτού την ευλάβειαν εξόχως προσείλκυσαν»³².

---

³²Π. Τρεμπέλας, *Μυστηριακαί Θρησκείαι και Χριστιανισμός*, εκδ. Ζωή, Αθήναι 1932, σελ. 18-20, πρβλ., Αυτόθι, σελ. 30: «Αλλά και όταν ακόμη τα μυστήρια υιοθετήθησαν υπό διαφόρων θρησκευτικών εταιριών ή αδελφοτήτων, των άλλως θιάσων ή οργεώνων καλουμένων, και πάλιν τότε προσείλκυον ταύτα τας κατωτέρας τάξεις και τους ξένους και

Μία βασική ομοιότητα μεταξύ της λατρείας της Ίσιδος και της χριστιανικής ήταν το ιερατείο και μάλιστα το ανδρικό, καθώς οι γυναίκες διακονούσαν επικουρικά και στις δύο περιπτώσεις. Όπου υπήρχαν "ιέρειες", σε ορισμένα λατρευτικά κέντρα των αιγυπτιακών θεοτήτων, αυτές ήταν άκρως περιορισμένες και είχαν τη θέση των "προφήτιδων".

Το ιερατείο του Όσιρη και της Ίσιδας ήταν «συγκροτημένο σε σωματεία ναών. Κάθε ναός είχε και μία ομάδα από τραγουδίστριες, που είχαν για αποστολή να τραγουδούν στις τελετές κουνώντας σείστρα και κρόταλα. Στους ναούς του Άνουβη στη Σιούτ και του Όσιρη στην Άβυδο κατά τη Μέση Αυτοκρατορία υπηρετούσαν πλησίον των ιερέων και "βοηθητικοί" λαϊκοί. Σε κάθε σωματείο ιερέων τα υπουργήματα ήταν κληρονομικά. Ο πρώτος ιερέας λεγόταν προφήτης, ο δεύτερος θείος πατήρ, ο τρίτος εξαγνιστής. Υπήρχαν επίσης και οι δευτερεύοντες, όπως ο ελεγκτής των ιερών θυσιών, ο αναγνώστης και ο μάγος. Κατά τον Πλούταρχο τον ανώτερο βαθμό του ιερατείου έφερε ο αρχιερέας, ο οποίος είχε πάντοτε το πρόσωπο και την κεφαλή ξυρισμένα για λόγους τυπικής αγνότητας. Στην τάξη των ιερέων συμπεριλαμβάνονταν και οι υμνωδοί και οι μουσικοί των δύο φύλων, οι οποίοι έπαιζαν αυλούς, άρπες, κύμβαλα και έψαλλαν ειδικές τελετουργικές υμνωδίες (καθαρήριους εξαγνισμούς)»³³.

Ταυτόχρονα, η οργάνωση και η ιεραρχία ανάμεσα στον κλήρο αποτελεί κοινό σημείο ανάμεσα στη χριστιανική λατρεία και στη λατρεία της Ίσιδος. Κάθε ιερέας ακολουθεί ένα συγκεκριμένο τυπικό, ελέγχεται από τον αρχιερέα, αποδίδει λόγο και φέρει την συνολική ευθύνη που του αναλογεί στο συγκεκριμένο σωματείο που προϊστάται ή στο ναό που εφημερεύει και έχει την προϊσταμένη αρχή. Αυτό δε, υπομνηματίζει και την περαιτέρω οργάνωση που διέπει την εν λόγω έκφραση της λατρείας και της πίστης, καθώς, σε διαφορετική περίπτωση απουσίας διοικήσεως και ελεγκτικού οργανισμού, καθένας πράττει αυτοβούλως, κατά την μονομέρεια της προσωπικής του φιλαυτίας και υποκειμενικότητας.

Τόσο στους ιερείς της χριστιανικής λατρείας όσο και στο ιερατείο του Όσιρη, η νηστεία των λειτουργών ήταν απαραίτητη και κατά κάποιο τρόπο, εμπροϋπόθετη, προκειμένου προετοιμασμένοι με τον καλύτερο δυνατό τρόπο, να μπορέσουν να εκπληρώσουν επαρκώς τα λειτουργικά και λοιπά τους καθήκοντα. Επικρατούσε δηλαδή, μια μορφή άτυπου "ασκητισμού",

---

αλλοεθνείς πληθυσμούς. επί Καλιγούλα, διά της υπ' αυτού καθιερώσεως ναού προς τιμήν της Ίσιδος, προσέλαβον αι μυστηρια καί θρησκείαι επίσημον χαρακτήρα και εξυψώθησαν εις την τάξιν των κρατικών θρησκειών».

³³Π. Τσέργας, *Οι Αιγυπτιακές θεότητες Όσιρης και Ίσιδα στον Ελληνορωμαϊκό κόσμο*, σελ. 123-124.

άσχετα αν στις αιγυπτιακές θεότητες ο όρος αυτός είναι παντελώς άγνωστος σε σχέση με τον αντίστοιχο χριστιανικό³⁴.

Κατεξοχήν διαφορά μεταξύ του ιερατείου της αιγυπτιακής θεότητας και του αντίστοιχου χριστιανικού είναι η μόνιμη προσπάθεια του πρώτου να αποκρύψει με φιλοσοφικές και μεταφυσικές θεωρίες, βασικές αλήθειες από τους πιστούς: «Το κύριο έργο των ιερέων της Ίσιδας ήταν η μύηση, η κοινή λατρεία, η οργάνωση των μεγάλων θρησκευτικών εορτών, η ιεραποστολική δράση, η διατήρηση και ερμηνεία της ιερής ιστορίας. Οι ιερείς της Ίσιδας με ασαφείς αφηγήσεις, με μύθους και συμβολικές φράσεις συνήθιζαν να συγκαλύπτουν τα δόγματα της θρησκείας τους κάτω από τον πέπλο των μυστηρίων. Θεωρούσαν επικίνδυνη τη διαφώτιση του λαού επί των διδασκαλιών και των δοξασιών τους. Γι' αυτό καθιέρωσαν στα μυστήριά τους αλληγορίες και σύμβολα, τοποθετούσαν μπροστά στους ναούς σφίγγες, για να τα κάνουν ακατάληπτα στον πολύ λαό και για να δηλώνουν ότι η θεολογία τους είναι σκοτεινή και αινιγματική. Είχαν μια εξωτερική για το λαό διδασκαλία και μια εσωτερική, μυστική διδασκαλία και τελετουργία για τους μύστες που την αποκάλυπταν μόνο στους ολίγους και εκλεκτούς που είχαν υποβληθεί σε διαδοχικές μύσεις και δοκιμασίες»³⁵.

Αυτή η διγλωσσία στη χριστιανική λατρεία είναι άγνωστη, τουλάχιστον στην πλειονότητα της και ασφαλώς, όπου λαμβάνει χώρα μια τέτοια συμπεριφορά, γίνεται αβίαστα κατανοητό, αυτή η ενέργεια βαραίνει τον εκφραστή της λειτουργό και ουδέποτε το νόημα, την ουσία και αυτό το περιεχόμενο της χριστιανικής πίστης. Και αναφερόμενοι στη χριστιανική λατρεία, λαμβάνουμε ως κώδικα επιστημονικής επικοινωνίας την ορθόδοξη πίστη και λατρεία και ουχί γενικά μια αφηρημένη χριστιανική, δυτική ή κάποια άλλη.

Παράλληλα δε, η αλληγορία και ο παραβολικός λόγος που επικρατεί στην ορθόδοξη χριστιανική πίστη δεν έχει σκοπό να αποκρύψει την αλήθεια αλλά, σε αντίθεση με την αιγυπτιακή λατρεία και τις συνήθειες του ιερατείου της, να αποδώσει, ει δυνατόν, με τον πλέον παραστατικό και απλό τρόπο άρρητες και υπερβατικές αλήθειες στους πιστούς που, εξ αντικειμένου και ένεκα της κτιστής μας διανοητικής αντιληπτικής ικανότητας, αδυνατούμε να κατανοήσουμε³⁶.

Τα ήθη των ιερέων της Ίσιδας ήταν σε γενικά πλαίσια αγνά. Πρόσεχαν επιμελώς τη διατροφή τους, ώστε να μην επηρεάζουν και εκκεντρίζουν τη λαιμαργία τους³⁷. Ακόμη, δε,

---

³⁴Πλούταρχος, *"Περί Ίσιδος και Οσίριδος"*, στ. 6 και 7.

³⁵Π. Τσέργας, *Οι Αιγυπτιακές θεότητες Όσιρης και Ίσιδα στον Ελληνορωμαϊκό κόσμο*, σελ. 124-125.

³⁶Πρβλ., Παναγιώτης Κάλαθος, *Ο παραβολικός λόγος του Χριστιανισμού*, Αθήνα 1988, σελ. 45-49.

³⁷Πλούταρχος, *"Περί Ίσιδος και Οσίριδος"*, στ. 5 και 8.

περισσότερο, επιμελούνταν όλως ιδιαιτέρως τα σώματα τους, καθώς δεν επιθυμούσαν αυτά να είναι παχύσαρκα και δυσκίνητα. Σε μια τέτοια περίπτωση, πίστευαν ότι το "θείον" αδημονούσε, τρόπον τινά στενοχωρείται εντός του σώματος και δεν έχει τρόπο να αμυνθεί³⁸. «Έφεραν ως ένδυμα χιτώνα λευκό από λινό ύφασμα και ερυθρά σανδάλια. Το ιδιαίτερο ιερατικό γνώρισμά τους ήταν δέρμα λεοπάρδαλης επί του ώμου»³⁹. Εδώ, είναι εμφανής μια αριστοτελίζουσα θεωρία της ψυχής, η οποία στέκει "φυλακισμένη" εντός του σώματος και αδημονεί και προσμένει την ημέρα της αποφυλακίσεώς της, δηλαδή, τον ερχομό του θανάτου και της τελικής και τελείας απελευθέρωσης της.

Χαρακτηριστικά είναι και τα λατρευτικά καθήκοντα του ιερατείου της αιγυπτιακής θεότητας: «Τα καθημερινά καθήκοντα των ιερέων ήταν η περιποίηση του αγάλματος του τιμώμενου θεού, η ένδυση και ψιμυθίωσή του, ο καθαρισμός και το θυμίαμα των θαλάμων, μέσα στους οποίους φυλάσσονταν τα αγάλματα των θεών. Ο υπεύθυνος ιερέας, αφού πρώτα εξαγνιζόταν, έπαιρνε το λιβανιστήρι, το άναβε και προχωρούσε προς το ιερό εξαγνίζοντας με τη μυρωδιά των αρωματικών ουσιών τους ενδιάμεσους χώρους»⁴⁰.

Βασική ομοιότητα, αλλά με πολλές επί μέρους διαφοροποιήσεις, αποτελεί η κοινή δοξασία και πίστη, τόσο στη χριστιανική λατρεία όσο και στη λατρεία του Όσιρη, ότι η ζωή συνεχίζεται μετά το θάνατο⁴¹. Αυτό το εσχατολογικό περιεχόμενο είναι κοινό, πλην, όμως, στην ορθόδοξη χριστιανική πίστη και λατρεία διαφοροποιείται, καθώς γίνεται αναφορά στον απόλυτο σεβασμό του ανθρωπίνου σώματος και στην εκ νεκρών ανάστασή του⁴². Απόρροια αυτής της μεταφυσικής πίστης είναι η προσπάθεια του πιστού να καλλιεργήσει τις αρετές για να κερδίσει εσχατολογικά την αντίδοση, να γευθεί δηλαδή το αποτέλεσμα των κόπων και των προσπαθειών του. Εδώ, όμως, έγκειται και η βασική διαφορά, η αξιολογική διαφοροποίηση μέσα σε μια γενικευμένη ομοιότητα

---

³⁸Αυτόθι, στ. 5.

³⁹Π. Τσέργας, *Οι Αιγυπτιακές θεότητες Όσιρης και Ίσιδα στον Ελληνορωμαϊκό κόσμο*, σελ. 126.

⁴⁰Αυτόθι, σελ. 126. Ο ίδιος παρατηρεί: «Οι ιερείς της λατρείας μιας θεότητας μπορούσαν, σύμφωνα με το συγκρητιστικό πνεύμα της εποχής, να εξυπηρετούν τη λατρεία και άλλων θεοτήτων. Συχνά ένας ναός φιλοξενούσε πολλούς θεούς και οι ιερείς δεν έμεναν σε όλη τη ζωή τους αφοσιωμένοι σ ένα θεό. Ο ιερέας π.χ. του Σάραπη μπορούσε να τελεί τα μυστήρια της Ίσιδας. Επίσης μία ιδιαίτερη τάξη ιερέων ήταν αφιερωμένη στη λατρεία του Άπη, ο οποίος θεωρούνταν ως "θεός ταύρος", στον οποίο ενοίκησε η ψυχή του Όσιρη».

⁴¹Για την αθανασία της ψυχής πρβλ., Γιούλα Μαρκάκη, *Τα αρχαία Μυστήρια και η αθανασία της ψυχής* (Αιγυπτιακά, Ιουδαϊκά, Μινωϊκά, Ορφικά, Ελευσίνια), Αθήνα 1981, Νίκος Ματσούκας, *Ο χαρακτήρ της αθανασίας κατά την Καινήν Διαθήκην εν σχέσει προς τας αντιλήψεις των ελληνοιστικών μυστηρίων*, Θεσσαλονίκη 1965.

⁴²Πρβλ., Άγιος Γρηγόριος ο Θεολόγος, *Λόγος εις το Πάσχα*, PG 35, 397, Αθανάσιος Γιέφτις (πρ. Επισκόπου Ζαχουμίου και Ερζεγοβίνης), *Χριστός, η Χώρα των Ζώντων*, εκδ. Ίνδικτος, Αθήνα 2007, σελ. 82-83, Δημήτριος Λυκούδης, *Βίος Αβίωτος*, Αθήνα 2014, σελ. 21-30, Παναγιώτης Νέλλας, *Ο θάνατος του Θεού και η Ανάσταση του ανθρώπου*, στο περιοδικό "Κοινωνία", Σεπτέμβριος-Δεκέμβριος 1974, σελ. 350-363.

εσχατολογική, μεταξύ της ορθόδοξης λατρείας και της αντίστοιχης αιγυπτιακής: η δεύτερη έχει, όπως τονίσαμε, σκοπό να κερδίσει τη μετά θάνατον ζωή ο πιστός. Λειτουργεί, δηλαδή, κατά κάποιο τρόπο, με δόλο, συμφεροντολογικά, και όχι αλτρουϊστικά και άδολα, έχει κατά νου την ανταπόδοση, την αντιμισθία. Στον αντίποδα, μέσω της χριστιανικής λατρείας, ο πιστός θεάται, γεύεται, κοινωνεί το θείο και υπερβατικό κατά χάριν, κατ'οικονομίαν δηλαδή, πλην, όμως, αν και αγωνίζεται για τη μετά θάνατον ζωή, ό,τι και αν κάνει δεν έχουν τον απώτερο στόχο και σκοπό της αντιμισθίας και του συμφεροντολογισμού, αλλά της καθάριας αγάπης και απολύτου αφοσιώσεως στον Σωτήρα και Λυτρωτή Ιησού Χριστό. Αυτή δε, η διαφοροποίηση, εάν και κινείται μέσα σε ένα κοινό πλαίσιο αναζήτησης και προσδοκίας της ζωής μετά το θάνατο, που συναντάμε και στις δύο παραπάνω περιπτώσεις, αναβιβάζει την ορθόδοξη χριστιανική λατρεία σε μια ποιοτική και άδολη ενατένιση του θείου και ουρανίου.

Ως προς τα ιερά και τους λατρευτικούς χώρους, είναι γνωστό ότι «στην αρχαία Αίγυπτο οι ναοί κατασκευάζονταν κατά τα πρότυπα των πλούσιων σπιτιών της χώρας, με μεγαλοπρεπείς πυλώνες που οδηγούσαν σε ευρύχωρη αυλή με περιστύλιο και βωμό. Αρχικά τόποι λατρείας ήταν κυρίως οι ναοί, αλλά και οι ιδιωτικές οικίες και νεκροθάλαμοι. Το οικιακό ιερό αποτελούνταν από ένα δωμάτιο, στη μια πλευρά του οποίου υψωνόταν βαθμιδοειδές κατασκεύασμα, επάνω στο οποίο στηρίζονταν τα λατρευτικά είδωλα. Αργότερα κτίστηκαν και μεγαλοπρεπείς ναοί, οι "οίκοι θεών", "οίκοι ζωής" λεγόμενοι»⁴³.

Ασφαλώς, στο σημείο αυτό δεν θα υπεισεέλθουμε και θα επιχειρήσουμε μια συγκριτική αναφορά στη ναοδομία και στα "ιερά" που ακολούθησαν και χρησιμοποιήσαν, κατά το πέρασμα των χρόνων, η χριστιανική πίστη και η αιγυπτιακή θεότητα, καθώς δεν ενδιαφέρει και δεν αφορά άμεσα την έρευνα της παρούσας εργασίας. Αξίζει όμως να σημειώσουμε την κοινή φροντίδα για την επιμέλεια, περιποίηση και διατήρηση των ιερών Ναών και χώρων, κάτι που αποτελεί κοινό στοιχείο και στις δύο παραπάνω περιπτώσεις. Και ακόμη, την ευρύτερη σκοπιά που ακολουθείται και από πλευράς ορθόδοξου λατρείας, αλλά και με βάση τη λατρεία του Όσηρι, ότι οι θεοί δεν κατοικούν αποκλειστικά και μόνο σε ναούς και οικοδομήματα, αλλά με βάση αυτά τα ιερά, η πίστη και η έκφραση της ως λατρευτική πράξη, συνοδεύουν τον πιστό σε όλη τη διάρκεια της καθημερινότητας του και της επί γης βιωτής του.

---

⁴³Π. Τσέργας, *Οι Αιγυπτιακές θεότητες Όσηρις και Ίσιδα στον Ελληνορωμαϊκό κόσμο*, σελ. 127.

β) Μύηση - Κάθαρση.

Στην έκφραση της λατρείας της Ίσιδας και του Όσιρη και γενικότερα της αιγυπτιακής θεότητας, η μύηση ήταν το πνευματικό στάδιο εισδοχής ενός ανθρώπου στην κατηγορία των μελών της θρησκείας και όλων εκείνων που αναζητούσαν διακαώς την τελική ένωση με το θείο. Τα στάδια που ακολουθούσε, οι κανόνες που επιφορτιζόταν να τηρήσει και η όλη πορεία του για τον τελικό δρόμο της καθάρσεως, κατείχαν ένα πλούσιο τελετουργικό με συγκεκριμένες τυπικές διατάξεις και απαράβατους κανονισμούς.

Πιο συγκεκριμένα, «η μύηση ήταν μία καινούργια αντιμετώπιση της ζωής, μία πνευματική θεώρηση, που οι άνθρωποι είχαν χάσει κατά τη διάρρηξη της σχέσης τους με το θεό, την "πτώση τους από τον παράδεισο". Η ψυχή μέσω της μύησης ξαναενωνόταν με το θεό ή τη θεά και ζούσε για πάντα μαζί του σε μία απεριόριστη ευδαιμονία. Η μύηση στα αιγυπτιακά μυστήρια ήταν η αυστηρότερη και πλέον επιβλητική απ' όλα τα μυστήρια που εμφανίσθηκαν κατά την αρχαιότητα. Αυτή παρεχόταν μόνο σ' αυτούς που η ψυχή τους φλεγόταν από ανησυχίες για εμβάθυνση στη σοφία, η οποία θα συντελούσε στην απολύτρωσή τους. Μέσω αυτής επιδιωκόταν να δημιουργηθούν στην ψυχή των μυσουμένων ισχυρές συναισθηματικές συγκινήσεις, με τις οποίες επιτυγχάνονταν η αποκάθαρση και ο εξαγνισμός της ψυχής. Ο μυσούμενος γινόταν, έστω και με τη γήινη μορφή του, δυνατός σαν τον Όσιρη, με τον οποίο τελικά νόμιζε ότι εξομοιωνόταν. Οι μετέχοντες στα μυστήρια αποτελούσαν την πιο "κλειστή" αδελφότητα στην αρχαιότητα, και για τα μυστικά που τους αποκαλύπτονταν έδιναν πάντα τον όρκο της σιωπής. Ο μύστης ανήκε πλέον σε μία άλλη κοινωνία που κινούνταν και εργαζόταν για σκοπούς υψηλότερους και με γνώσεις περισσότερες και εκλεκτότερες από εκείνες του πλήθους»⁴⁴.

Στην ορθόδοξη έκφραση της χριστιανικής λατρείας δεν υπάρχει κάτι που σκοπίμως ή μη, να είναι κεκρυμμένο και απόκρυφο. Όπως δε ιδιαίτερος, η μύηση έγκειται στο εισαγωγικό Μυστήριο του πιστού, που δεν είναι άλλο από το άγιο Βάπτισμα και το Χρίσμα που συνοδεύεται⁴⁵. Αυτό, το οποίο γίνεται άπαξ ισοβίως (σήμερα επικρατεί ο νηπιοβαπτισμός) έχει τη μορφή της πολιτογραφήσεως του πιστού στη Βασιλεία του Θεού καθώς, μετά από αυτό, πέραν του γεγονότος

---

⁴⁴Αυτόθι, σελ. 139.

⁴⁵ Για την ιερότητα του χριστιανικού ορθοδόξου Βαπτίσματος βλ., Ιωάννης Δούκας, *Η θεολογία του Μυστηρίου του Βαπτίσματος*, Αθήνα 1989, Χρήστος Καρακόλης, *Αμαρτία-Βάπτισμα-Χάρις, Συμβολή στην παύλεια σωτηριολογία*, Πουρναράς, Θεσσαλονίκη 2002.

ότι "ξεπλένεται" και διαγράφεται ο προπατορικός ρύπος⁴⁶, ο πιστός, βαπτισμένος και χρισμένος πλέον στο όνομα της Παναγίας Τριάδος, δύναται να γίνει κοινωνός των Αχράντων Μυστηρίων, να μεταλάβει, δηλαδή, του Σώματος και Αίματος του Ιησού Χριστού. Μόνο ορθόδοξα βαπτισμένοι χριστιανοί μπορούν να το κάνουν αυτό, κανείς άλλος, πόσο μάλλον όταν είναι και αβάπτιστος.

Αναφορικά όμως με τη λατρεία της Ίσιδας, «με τη συμμετοχή στα μυστήρια ο πιστός γινόταν γιός της "μητέρας θεάς" Ίσιδας. Η εξομοίωση του πιστού με το θείο γινόταν μέσω εκστάσεως και ελλάμψεων του πνεύματος, κατά τις οποίες ο άνθρωπος "ξεπερνούσε τον εαυτό του" ("εξίστασθαι"), ή με το μυστήριο της ιεροφαγίας (βρώση ιερών ζώων), με την οποία ο πιστός έφερνε και είχε μέσα του το θεό ("ένθεος", "ενθουσιασμός"). Ας σημειωθεί ότι οι μυστικοί δεν παραγνώριζαν τα δικαιώματα του ανθρωπίνου λόγου. Αντίθετα, ομολογούσαν ότι "αρχή ην λόγος και πάντα λόγος". Αυτό που επιδίωκαν ήταν να αποκτήσει και ο λόγος καθαρότητα μέσω της ψυχικής παρασκευής. Επίσης η ένωση του μύστη με το θεό πραγματοποιούνταν με υιοθεσία, με ιερογαμία, με τη συμμετοχή κατά τη μύηση στις περιπέτειες του θνήσκοντος και ανιστάμενου θεού»⁴⁷.

Και παρακάτω συμπληρώνει: «Επιδίωξη της μυστικής τελετής ήταν να ασκηθεί στο μυστούμενο, με τις νηστείες, τις μηχανικές, στερεότυπες και μιμητικές τελετουργικές πράξεις, κάποια εξωτερική και μαγική μάλλον επίδραση και όχι τόσο η εσωτερική και ηθική ανύψωση και μεταβολή, γιατί μετά τη μύηση ο μύστης επανερχόταν στη συνηθισμένη ζωή, χωρίς να δείχνει καμία διάθεση να ζήσει μία ζωή αγία, με λιτότητα και εγκράτεια»⁴⁸.

Αυτή η επιδερμική σχέση με τα μυστήρια είναι άγνωστη στην έκφραση της ορθόδοξης χριστιανικής λατρείας. Ο πιστός κοινωνεί πραγματικά με το θείο (πάντοτε βέβαια κατά χάριν) και κατά κάποιο τρόπο, προγεύεται τη θεία μακαριότητα στο παρόν. Άλλωστε, η συνειδητή συμμετοχή και πάντοτε εμπροϋπόθετη, του πιστού στα μυστήρια της ορθοδόξου πίστεως έχει αυτόν ακριβώς τον σκοπό: να οδεύει προς τον αγιασμό και την αγιότητα, με μια ζώσα όμως σχέση και σε οντολογική κοινωνία με το θείο, όχι αορίστως, τυπολογικώς και επιδερμικώς.

---

⁴⁶ Πρβλ., Στυλιανός Κουντάκης, *Ο προπατορικός ρύπος*, Θεσσαλονίκη 1993.

⁴⁷ Π. Τσέργας, *Οι Αιγυπτιακές θεότητες Όσιρης και Ίσιδα στον Ελληνορωμαϊκό κόσμο*, σελ. 139-140, πρβλ., Αυτόθι, σελ. 140: «Στις μυστικές τελετές γινόταν ένας τύπος ιερού γάμου, δηλαδή ένα είδος ένωσης μυστικής με τον Όσιρη, όπου ο μυστούμενος ολοκληρωνόταν στο συμβολικό ανδρόγυνο. Φαίνεται ότι αυτό συνδεόταν με μία παράσταση ιερής συνουσίας. Όλα αυτά δείχνουν κάποια ένταση ανάμεσα στην ηθικά και την ασκητική πλευρά των μυστηρίων της αρχαίας Αιγύπτου και του πιο πρωτόγονου σεξουαλικού συμβολισμού τους».

⁴⁸ Αυτόθι, σελ. 140.

Τα στάδια, τώρα, που ακολουθούσε ο προς μύηση υποψήφιος στην αιγυπτιακή λατρεία ήταν συγκεκριμένα: «1) η κάθαρση της ψυχής, ο προκαταρκτικός εξαγνισμός, 2) η σύσταση, οι προκαταρκτικές τελετές και θυσίες, 3) η τελετή της μύησης και 4) η εποπτεία, η τέλεια πνευματική ζωή, κατά την οποία ο μυσούμενος αξιωνόταν από το θεό να επιτύχει τη θεία έκσταση. Στο τελευταίο αυτό στάδιο ο ιεροφάντης αφού προηγουμένως οδηγούσε το μυσούμενο δια μέσου σκοτεινών και τρομερών διαδρόμων του ναού, αποκάλυπτε τους δεμένους οφθαλμούς του μυσούμενου, του έδειχνε ξαφνικά μέσα στο άπλετο φως τα αγάλματα των θεών και τα άλλα ιερά αντικείμενα, τα οποία προκαλούσαν τόση ψυχική ταραχή, ώστε νόμιζε ότι βλέπει τους θεούς του, τους λατρεύει "εκ του σύνεγγυς" και ότι γινόταν και αυτός θεός»⁴⁹.

Η παραπάνω αναφορά δεν έχει καμία απολύτως αναφορά και σχέση με την ορθόδοξη λατρεία και πορεία του πιστού προς ένωση με το θείο. Μέσα στα πλαίσια της ορθόδοξης πνευματικότητας, ο πιστός ανέρχεται και αναγάγει νου και καρδιά προς το θείο, πλην όμως, η επιτυχία της έκβασης, η πολυπόθητη δηλαδή ένωση με το θείο δεν αποτελεί μονοδιάστατα ανθρώπινη ενέργεια και απόφαση αλλά στην ουσία, προϋποθέτει τη θεία "συνεργία", την αποδοχή, κατά κάποιο τρόπο, της επιθυμίας του πιστού προς ένωση από τον ίδιο το Θεό.⁵⁰

Στην ουσία, στην αιγυπτιακή λατρεία τα βήματα είναι συγκεκριμένα για να ακολουθήσει κάποιος, που επιθυμεί να συναντήσει το θείο. Δεδομένου λοιπόν των ευκαιριών και συνθηκών, η επιτυχία της προσπάθειας, τηρουμένων πάντοτε των αναλογιών, είναι δεδομένη. Θυμίζει εδώ μια "εμπορική" συναλλαγή, μια μαθηματική ενατένιση του υπερβατικού, άκρως ανθρωποκεντρική και σχολαστική.

Αντίθετα, στην ορθόδοξη χριστιανική πίστη, και εδώ τηρουμένων των αναλογιών και προϋποθέσεων⁵¹, η ένωση του πιστού με το θείο δεν είναι προχαραγμένη, προδιαγεγραμμένη. Σε αυτή την περίπτωση, η πνευματική πορεία θα εξελισσόταν σε μια εντελώς στείρα και ανούσια τελετουργική συνήθεια και σε μια επιδερμική ενασχόληση με το Θεό καθώς θα υποβίβαζε το Άκτιστο σε μια κτιστή λογική κατάκτησης και οικειοποίησης του. Πολύ δε, περισσότερο, στην ορθόδοξη πνευματικότητα, η οποία εκφράζεται μέσω της χριστιανικής λατρείας, εναπόκειται στη βούληση του Θεού η "συνεργία" και δεν αρκεί μόνο η ανθρώπινη ενάργεια. Το γεγονός, βέβαια,

---

⁴⁹ Αυτόθι, σελ. 142-143.

⁵⁰ Βλ. σχ., Βασίλειος Ιωαννίδης, *Ο Μυστικισμός του Αποστόλου Παύλου*, Αθήνα 1957, κυρίως το κεφάλαιο υπό τον τίτλο "Η θέωσις της ψυχής εν τω μυστικισμώ του Απ. Παύλου και των εθνικών", σσ. 119-134.

⁵¹ Ως προϋποθέσεις για την ένωση με το θείο, η ορθόδοξη χριστιανική πίστη λαμβάνει τη συμμετοχή του πιστού σε όλα τα υποχρεωτικά Μυστήρια, δηλαδή, Χρίσμα, Βάπτισμα, Εξομολόγηση και Θεία Κοινωνία, βλ. σχ., Διονύσης Μπάκας, *Τα Μυστήρια της Εκκλησίας και η σωτηρία του ανθρώπου*, Αθήνα 1995.

ότι ο Θεός πάντοτε προσμένει τη σωτηρία κάθε ανθρώπου δεν θα πρέπει να εξοπλίζει τον άνθρωπο με φιλαυτία και εγωϊσμό και να του παρέχει την υποκειμενική γνώση και δήθεν, την ψευδαίσθηση ότι μπορεί μόνος του να σωθεί και να συναντήσει το θείο μέσω πεπατημένων και δοκιμασμένων πρακτικών. Πόσο μάλλον στην αιγυπτιακή λατρεία, που ο αποκρυφισμός ακόμη και κατά τη διάρκεια των τελουμένων της μύησης είναι έκδηλος.

Η αναγέννηση των μυστηρίων του Όσιρη και της Ίσιδας πόρρω απέχει από τη χριστιανική αναγέννηση που ευαγγελίζεται η ορθόδοξη μυστηριακή ζωή. «Ο οπαδός των μυστηρίων του Όσιρη και της Ίσιδας πίστευε ότι με τις μυστηριακές τελετές, με τη συμμετοχή του στο δράμα του Όσιρη μαγικώς αναγεννιόταν και ενωνόταν με το θεό, θεοποιούνταν, γινόταν και αυτός Όσιρης. Η αναγέννηση και η θέωση του Όσιρη ήταν εντύπωση παροδική, που οφειλόταν στις κατάλληλα οργανωμένες τελετές και στην πίστη της μαγικής δύναμης της μύησης»⁵².

Αντίθετα, η χριστιανική αναγέννηση, όπως τονίσαμε και παραπάνω, περιλαμβάνει την εις βάθους" προσπάθεια του ανθρώπου να απεμπολήσει τον "παλαιόν" άνθρωπο και να "ενδυθεί" τον "νέον". Αυτή δε η προσπάθεια είναι δια βίου πορεία του πιστού και δεν έγκειται σε μεμονωμένες "μαγικές" στιγμές, αλλά απαιτεί και προϋποθέτει σταθερότητα πνευματικής ορθοπραξίας και ανάληψη ισχυρής και εκούσιας απόφασης του πιστού να μορφώσει "νουν" Χριστού δηλαδή να προστρέξει προς αναζήτηση Εκείνου.

Ακολούθως, η ιεροφαγία της αιγυπτιακής λατρείας δεν έχει καμία απολύτως σχέση και συνάφεια με το Μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας στην ορθόδοξη χριστιανική πίστη. Όσα παρέθεταν, κατά τη διαδικασία της μύησης των ειδωλολατρών, ας τονιστεί ιδιαιτέρως, ήταν μόνο ιερά, όχι θεία⁵³. Από την άλλη πλευρά, η Θεία Ευχαριστία είναι τράπεζα συνδεδεμένη με το επουράνιο και νοερό θυσιαστήριο και ο πιστός μεταλαμβάνει τον ίδιο τον Χριστό και ενώνεται μαζί Του.

---

⁵² Π. Τσέργας, *Οι Αιγυπτιακές θεότητες Όσιρης και Ίσιδα στον Ελληνορωμαϊκό κόσμο*, σελ. 156, πρβλ., Αυτόθι, σελ. 180: «Φαίνεται λοιπόν λιτά μεν αλλ' ανάγλυφα ότι κύριο μέρος και άξονας της αιγυπτιακής λατρείας ήταν το μυστήριο και η οργιαστική τελετουργία της αναζήτησης του νεκρού και τεμαχισμένου Όσιρη από την Ίσιδα, η ανεύρεση και η συναρμολόγηση και η αναζωογόνηση του μέχρι τότε θρηνούμενου θεού. Αυτή η νέκρωση και αναζωογόνηση φυσιοκρατικά μεν ήταν η έλευση του χειμώνα και η επανέλευση της άνοιξης, η εναλλαγή των εποχών με το θάνατο και την αναβλάστηση της φύσης και ιδίως του φυτικού βασιλείου, ή αλλιώς με τη σπορά (= ταφή) και το φύτρωμα (= αναβίωση) του σίτου και των άλλων φυτικών σπερμάτων. Επίσης με τις περιόδους των πλημμυρών του Νείλου, που είναι για την Αίγυπτο η μεγάλη γονιμοποιός δύναμη. Μυστηριακά όμως και μεταφυσικά το μήνυμα των μυστηρίων της Ίσιδας και του Όσιρη ήταν μήνυμα μιας μεταθανάτιας ευδαίμονος ζωής, μιας ζωής ποιοτικά ανώτερης από την παρούσα, αλλά μόνο για τους μύστες. Μέρος αυτού του μηνύματος και αυτής της προσδοκίας των οπαδών ήταν και η "ταριχεία", η διατήρηση δηλαδή του νεκρού σώματος με ταρίχευση (μούμια). Διότι πίστευαν ότι το ίδιο ακριβώς σώμα θα τους ξαναδοθεί για χρήση».

⁵³ Πρβλ., P. Foucart, *Les Associations Religieuses Chez les Grecs*, Paris 1873, σελ. 383.

Άκρως χαρακτηριστικό είναι το ακόλουθο απόσπασμα, που κάνει σαφείς διαχωρισμούς όχι μόνο σε αυτά τα μυστήρια, αλλά και στα μέσα και υλικά που χρησιμοποιούνται προκειμένου αυτά (τα μυστήρια) να τελεστούν: «Οι όροι θυσία, ευχαριστία, εξιλέωση, αναγέννηση, απολύτρωση, ελευθερία κλπ., εκφράζουν τελείως διαφορετικό περιεχόμενο στο Χριστιανισμό απ' ό,τι οι ίδιοι θρησκευτικοί όροι στις μυστηριακές τελετές του Όσιρη και της Ίσιδας. Διότι, το παν στη λατρεία είναι η εσωτερικότητα και σε καμία περίπτωση οι λεκτικές ομοιότητες, η κοινή ονοματολογία δεν αποδεικνύει ούτε υπονοεί κάποιο δανεισμό, ούτε η αναλογία παραστάσεων, ιδεών, διαθέσεων και αναγκών προϋποθέτει σχέση εξάρτησης και υποταγής. Στη χριστιανική λατρεία κάθε εξωτερικό σημείο έχει πάντοτε και περιεχόμενο, από το οποίο πρέπει να διεγείρεται η ψυχή του πιστού και να συμμετέχει με επίγνωση της σημασίας του, ώστε αυτό να αποτελεί υπερεκχείλιση της εσωτερικής λατρευτικής διάθεσης»⁵⁴.

Άλλωστε, οι μνημένοι αλλά και οι υπονήφιοι προς μύηση στην αιγυπτιακή μυστηριακή λατρεία ομιλούν περί ηθικής καθάρσεως. Πρόκειται δηλαδή για απέλπιδα προσπάθεια του ανθρώπου να βιώσει καλύτερα συναισθήματα, απαλλαγμένος από τύψεις και ενοχές, αποφορτισμένος από βεβαρημένες σκέψεις και ενέργειές του. Γι' αυτό συχνά αν όχι πάντοτε, η επιτυχία των αιγυπτιακών μυστηρίων ήταν κεκρυμμένη στη δραματοποίηση της εσχατολογικής προσδοκίας, μέσω των μυστηρίων και της συμμετοχής τους σε αυτά.

Αυτή η ηθική κάθαρση ήταν όρος άγνωστος στην ορθόδοξη χριστιανική πίστη. Η ηθική μεταμορφωνόταν σε οντολογική, καθώς ο πιστός ολοκληρωτικά ερχόταν όχι απλώς σε μία τυπική ένωση ή επικοινωνία με το θείο, αλλά σε μία ουσιαστική κοινωνία. Βέβαια και στην ορθόδοξη πίστη υπάρχουν παρόμοια στάδια καθάρσεως και νήψεως, τα οποία φθάνουν έως την "οικειώση της θείας εμπειρίας", όπως διαφορετικά ονομάζεται η θέωση πλην όμως, είναι μία χαρισματική από Θεού κατάσταση και όχι προκατασκευασμένη και με "μυστικό-μαγικό" τρόπο ενορχηστρωμένη.

Επιπλέον, «τα λειτουργικά υλικά, το λάδι, η τέφρα, το θυμίαμα, καθώς και οι διάφοροι χειρισμοί, όπως η επίθεση των χειρών, είναι κοινά στη χριστιανική λατρεία και στα μυστήρια του Όσιρη και της Ίσιδας, όπως και σε πολλές άλλες θρησκείες. Η χρησιμοποίησή τους όμως έχει συμβολική σημασία και αναφέρεται με τελείως διαφορετικό ηθικό νόημα στο Χριστιανισμό και στη μυστηριακή λατρεία του Όσιρη και της Ίσιδας. Έτσι, δεν είναι καθόλου παράξενο να υπάρχουν και στη χριστιανική λατρεία μερικά λατρευτικά στοιχεία ή σύμβολα όμοια, εφόσον

---

⁵⁴ Π. Τσέργας, *Οι Αιγυπτιακές θεότητες Όσιρης και Ίσιδα στον Ελληνορωμαϊκό κόσμο*, σελ. 163-164.

εκείνο που έχει σημασία στην προκειμένη περίπτωση είναι η έννοια, το εσωτερικό περιεχόμενο, που με αυτά τα σύμβολα εκφράζει η Εκκλησία»⁵⁵.

Στην ορθόδοξη χριστιανική αντίληψη, όλα τα ως παραπάνω μέσα είναι ανθρώπινα, διότι ακριβώς γίνονται κατανοητά από την κτιστή διάνοια του ανθρώπου. Έτσι, με κάτι που ο πιστός ήδη γνωρίζει, το εσχατολογικό περιεχόμενο επιχειρείται να γίνει πλέον και, ει δυνατόν, περισσότερο αντιληπτό, προκειμένου, μέσω των κτιστών, ο πιστός να έχει μια εικόνα των αρρήτων και επουρανίων και αφθάρτων μυστηρίων. Στην προσπάθεια αυτή, πανθομολογείται σήμερα, ότι τα "γνωστά" μέσα που έχει υπό τη γνώση του ο άνθρωπος είναι τα καταλληλότερα για να επιτύχουν τον σκοπό αυτό. Ασφαλώς, κάθε υλικό και μέσο αποκτά έναν ιερό συμβολισμό και αγιάζεται, διότι έρχεται σε επαφή με τη Θεία Χάρη, με τις άκτιστες, δηλαδή ενέργειες του Θεού.

Αυτή η διαφοροποίηση ισχύει και στο χριστιανικό βάπτισμα, σε αντιδιαστολή με το ανάλογο των αιγυπτιακών μυστηρίων: «Το χριστιανικό βάπτισμα προσλαμβάνει την υψηλή και σπουδαία σημασία του από το περιεχόμενο του συμβολισμού του και από το σύνολο των τελετών που το συνοδεύουν. Με το βάπτισμα ο χριστιανός συνθάπτεται με τον Χριστό και συσταυρώνεται ο παλαιός αμαρτωλός άνθρωπος "εν τω ύδατι", "ίνα ώσπερ ηγέρθη Χριστός εκ νεκρών διά της δόξης του Πατρός, ούτω και ημείς εν καινότητι ζωής περιπατήσωμεν»⁵⁶.

Αναφερόμενοι στα αιγυπτιακά και όχι μόνο μυστήρια, αλλά και στον τρόπο που αυτά λειτουργούσαν και σιγά σιγά εδραιώνονταν στη συνείδηση του λαού, δεν μπορούμε να πούμε μετά βεβαιότητας ότι η εκκίνηση της λειτουργίας τους είχε τις καλύτερες ή έστω τις καθαρότερες των προθέσεων.

Κατά τον καθηγητή W. Burkert, «σε εποχές πιο δογματικές, θρησκεία σήμαινε γνώση της έσχατης πραγματικότητας. Τον δέκατο ένατο αιώνα σήμαινε ιστορία των ιδεών. Για τους σύγχρονους, που αιωρούνται ανάμεσα στον μηδενισμό και τη γλωσσολογία, κατέληξε να σημαίνει "κατασκευή νοηματικών κόσμων". Ωστόσο, οι σύγχρονοι άνθρωποι, άνδρες και γυναίκες, έχοντας πολλαπλές ανάγκες και ενδιαφέροντα, εξακολουθούν να αναζητούν θρησκευτικές ιδέες και νοήματα, στην προσπάθειά τους να αντιμετωπίσουν τις αντιξοότητες της προσωπικής τους ζωής. Υπάρχουν σημαντικές επενδύσεις και αντίστοιχες απολαβές στη θρησκεία, και το ίδιο ισχύει επίσης και για τα ειδωλολατρικά μυστήρια. Αξίζει να διερευνηθεί ποιά ήταν τα άτομα που

---

⁵⁵ Αυτόθι, σελ. 164.

⁵⁶ Αυτόθι, σελ. 164.

τελούσαν, διέδιδαν και διαιώνιζαν τις θρησκευτικές πρακτικές, το πλήρωμα που κατηύθυνε το όχημα, μα άλλα λόγια, και με ποιό τρόπο στρατολογούνταν. Τα ερωτήματα αυτά σχετίζονται με το κοινωνικό υπόβαθρο μιας λατρείας, την οργάνωσή της και τον ενεργό πυρήνα της»⁵⁷.

Ο Χριστιανισμός, στην αντίπερα όχθη, εγκολπώθηκε ό,τι θεμιτό και πρόσφορο συνάντησε, όχι μόνο σε υλικά και μέσα, αλλά αυτή ακόμη τη γλώσσα, ακόμη και τη φιλοσοφική γνώση και επιστήμη και μέσω αυτής επιχείρησε να θεολογήσει προσδίδοντας ουσία και περιεχόμενο στην καθημερινότητα του ανθρώπου, πολύ δε περισσότερο, να νοηματοδοτήσει τον εσχατολογικό προορισμό και την απώτερη αναγωγική του κατεύθυνση.

Επομένως, είναι αλήθεια ότι « ο Χριστιανισμός ό,τι αγαθόν βρήκε, το μετασχημάτισε, το διαπότισε με νέο πνεύμα, αλλά σε κάθε περίπτωση αποδείχθηκε πάντοτε ικανός να δώσει μία νέα ζωή σ' ό,τι ήδη προϋπήρχε»⁵⁸. Και αυτή ακριβώς η συμβολή του είναι ανείπωτη και ανέκφραστη.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

---

⁵⁷ W. Burkert, *Μυστηριακές Λατρείες της Αρχαιότητας*, Καρδαμίτσα, Αθήνα 1997, σελ. 47.

⁵⁸ Π. Τσέργας, *Οι Αιγυπτιακές θεότητες Όσιρης και Ίσιδα στον Ελληνορωμαϊκό κόσμο*, σελ. 165.

- 1) Κατά τη διάρκεια της ελληνοιστικής εποχής η λατρεία των αιγυπτιακών θεοτήτων Ίσιδας και Οσίριδος μεταπήδησε στον ελληνικό χώρο και σχετικά γρήγορα, κατόρθωσε να κυριαρχήσει με αποτέλεσμα οι θεότητες να γίνουν από τις πλέον αγαπητές στο λαό.
- 2) Κοινωνικοπολιτικές και πολιτικές αλλαγές, κατά την παραπάνω χρονολογική περίοδο, συμβάλουν καθοριστικά στην εξάπλωση της αιγυπτιακής θεότητας της Ίσιδας και του Όσιρη. Άλλωστε, ο κόσμος έχει χάσει την εμπιστοσύνη και πίστη στις παλαιότερες ειδωλολατρικές θρησκείες και δοξασίες και αναζητά κάτι καλύτερο και πιο άμεσο στην καθημερινότητά του.
- 3) Η θεότητα της Ίσιδας και η αντίστοιχη του Όσιρη ενοποιήθηκαν με έναν ευρύ τύπο λαϊκής ευσέβειας, γεγονός που συνετέλεσε στην άμεση εξάπλωση και κυριαρχία τους, μιας κυριαρχίας που στον ελληνικό χώρο επιτυγχάνεται κυρίως μέσω του εμπορίου των σιτηρών από την Αίγυπτο.
- 4) Η μεγάλη επιτυχία των αιγυπτιακών παραπάνω θεοτήτων έγκειται στο εσχατολογικό περιεχόμενο που ευαγγελίζονταν, με αποτέλεσμα να τις αγκαλιάσει ο λαός που προσδοκούσε τα μελλούμενα και όσα επέφερε η ζωή μετά το θάνατο.
- 5) Τα αιγυπτιακά μυστήρια τελούσαν και ασκούσαν μεγάλη επιρροή στους μνημένους. Μέσω πολυτελών τελετών, αποκρυφιστικών και μαγικών τελετουργιών, με πνευματικές υποσχέσεις από την πλευρά της θεότητας, με ουκ ολίγους βαθμούς μύησης και πολλές δύσκολες και ασκητικές δοκιμασίες, κατόρθωσαν να αποτελέσουν μια "κλειστή" κοινωνία μουμένων, στην οποία ούτε εισχωρούσε καθένας, αλλά ούτε μπορούσε και κανένας να αποκαλύψει όσα "μυστικιστικά" τελούνταν σε αυτά.
- 6) Πέραν από την όποια τυπολογική και τυπική ομοιότητα ως προς τη λειτουργία και την οργάνωση των τελουμένων (ή κάποιων απ' αυτών), η λατρεία της Ίσιδας και του Όσιρη δεν έχουν καμία απολύτως σχέση με την ορθόδοξη χριστιανική λατρεία και θρησκευτική πίστη. Οι ομοιότητες διαφαίνονται στην οργάνωση των τελετουργιών, στη διοίκηση και οργάνωση του ιερατείου και στην ύπαρξη "ιερών" χώρων και ναών προς τις λατρευτικές ανάγκες του λαού.
- 7) Η αιγυπτιακή λατρεία δεν μπορεί να ευαγγελισθεί παρά μια ηθικολογική ενατένιση του θείου, που βασίζεται στην εσχατολογική αναζήτηση της ζωής μετά το θάνατο και ταυτόχρονα αδυνατεί να προσδώσει στον άνθρωπο ουσιαστικό νόημα και ουσία στη ζωή του.
- 8) Στον αντίποδα, η ορθόδοξη χριστιανική λατρεία είναι σταθερά προσηλωμένη στην κοινωνία με το θείο, η οποία επιτυγχάνεται δια βίου και δεν βασίζεται σε αποκρυφιστικές τεχνικές και μεθόδους, παρά προϋποθέτει το αγωνιστικό φρόνημα του πιστού και την ελεύθερη άσκηση και χρήση του αυτεξουσίου του.

9) Απέναντι στην ηθική ολοκλήρωση που κομίζει η αιγυπτιακή θεότητα, η χριστιανική ορθοπραξία προτάσσει την οντολογική επαφή του πιστού με το θείο, ώστε ο άνθρωπος να καταστεί δοχείον της χάριτος και κατά χάριν θεός.

10) Στην ορθόδοξη διδασκαλία ο παραβολικός λόγος και κάθε συμβολισμός δεν υποκρύπτει σκόπιμη προσπάθεια συγκάλυψης της αλήθειας, όπως συμβαίνει στα αιγυπτιακά μυστήρια. Απεναντίας μέσω των εικόνων, των συμβόλων και κάθε άλλου κτιστού και ορατού υλικού και μέσου, η χριστιανική πίστη διδάσκει τους πιστούς για όσα άρρητα, υπερκόσμια και επουράνια θα μπορεί να γευτεί.

ΓΕΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ (ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΑΙ ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ)

1. Αγίου Γρηγορίου του Θεολόγου, Λόγος εις το Πάσχα, PG 35, 397.
2. Αρβανιτάκης, Γ., *Αίγυπτος (Φαραωνική περίοδος)*, άρθρο στη Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια (εκδ. β', Φοίνιξ, Αθήναι), τ. Α', σσ. 540-568.
3. Baugartel, J., *The Culture of Pre-Historic Egypt*, London 1955.
4. Budge, Wallis, *Egyptian Religion egyptian ideas of the future life*, London 1979.
5. Burkert, W., *Μυστηριακές Λατρείες της Αρχαιότητας*, μτφρ. Έφη Ματθαίου, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα 1997,
6. Γιέφτιτς Αθανάσιος, (πρ. Επισκόπου Ζαχουμίου και Ερζεγοβίνης), *Χριστός, η Χώρα των Ζώντων*, εκδ. Ίνδικτος, Αθήνα 2007.
7. Δούκας Ιωάννης, *Η θεολογία του Μυστηρίου του Βαπτίσματος*, Αθήνα 1989.
8. Eliade, M., *Πραγματεία πάνω στην Ιστορία των Θρησκειών*, μτφρ. Έλσης Τσούτη, εκδ. Ι. Χατζηνικολή, Αθήνα 1999³ (1986¹).
9. Ζιάκας. Δ. Γρ., *Η Θρησκεία των προϊστορικών κοινωνιών και των αρχαίων λαών*, εκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1996.
10. Foucart, P., *Les Associations Religieuses Chez les Grecs*, Paris 1873.
11. Godwin, J., *Μυστηριακές θρησκείες του Αρχαίου κόσμου*, μετφρ. Π.Χιωτέλη, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα 1996⁴ (1984¹).

12. Ιωαννίδης Βασίλειος, *Ο Μυστικισμός του Αποστόλου Παύλου*, Αθήναι 1957, κυρίως το κεφάλαιο υπο τον τίτλο "Η θέωσις της ψυχής εν τω μυστικισμώ του Απ. Παύλου και των εθνικών", σσ. 119-134.
13. Κάλαθου, Π., *Ο παραβολικός λόγος του Χριστιανισμού*, Αθήνα 1988.
14. Καρακόλης Χρήστος, *Αμαρτία-Βάπτισμα-Χάρις, Συμβολή στην παύλεια σωτηριολογία*, εκδ. Πουρναράς, Θεσσαλονίκη 2002.
15. Κουντάκη, Στ., *Ο προπατορικός ρύπος*, Θεσσαλονίκη 1993.
16. Κουσουύλης, Π., *Αναζητώντας την αιώνια Ζωή: Θάνατος και Ταρίχευση στην Αρχαία Αίγυπτο*, εκδ. Αρχέτυπο-Μεταεκδοτική, Θεσσαλονίκη 2004.
17. Κουσουύλης, Π., *Αρχαία Αίγυπτος και ο Κόσμος της Ελληνικής Αρχαιότητας*, [ηλεκτρ. Βιβλ.], Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, Αθήνα 2017.
18. Luther, H. Martin, *Οι θρησκείες της ελληνιστικής εποχής*, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2004.
19. Λυκούδης Δημήτριος, *Βίος Αβίωτος*, Αθήνα 2014.
20. Λούβαρης, Ν., *Αιγυπτιακή Θρησκεία*, άρθρο στη ΜΕΕ, τ. Β', σσ. 615-617.
21. Μαρκάκη Γιούλα, *Τα αρχαία Μυστήρια και η αθανασία της ψυχής (Αιγυπτιακά, Ιουδαϊκά, Μινωϊκά, Ορφικά, Ελευσίνια)*, Αθήνα 1981.

22. Μαρινάτος, Σπ., *Αιγυπτιακός Πολιτισμός*, Αθήναι 1947.
23. Ματσούκας, Ν., *Ο χαρακτήρ της αθανασίας κατά την Καινήν Διαθήκην εν σχέσει προς τας αντιλήψεις των ελληνιστικών μυστηρίων*, Θεσσαλονίκη 1965.
24. Μπάκας, Δ., *Τα Μυστήρια της Εκκλησίας και η σωτηρία του ανθρώπου*, Αθήνα 1995.
25. Νέλλας, Π., *Ο θάνατος του Θεού και η Ανάσταση του ανθρώπου*, περιοδικό "Κοινωνία", Σεπτέμβριος-Δεκέμβριος 1974, σελ. 350-363.
26. Παχής, Π., *Τσις Καρποτόκος, Οικουμένη*, τόμος Ι, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2003.
27. Του ιδίου, *Η Λατρεία της Ίσιδας και του Σάραπι, Από την τοπική στην Οικουμενική κοινωνία*, εκδ. Μπαρμπουνάκη, Θεσσαλονίκη 2010.
28. Πλούταρχου, *"Περί Ίσιδος και Οσίριδος"* (Εισαγωγή, Κριτικά παρατηρήσεις, Κείμενον - Μετάφρασις, Υπομνηματικά σημειώσεις Α.Ι. Φίλιππίδου) , Αθήναι 1955.
29. Σαράκας Ευαγγελος, *Εγχειρίδιον Ιστορίας των Θρησκευμάτων*, Εν Θεσσαλονίκη 1966.
30. Scharff A. και Moortgat A., *Agypten und Vorderasien im Altertum*, Μόναχο 1959.

31. Τρεμπέλας Παναγιώτης, *Μυστηριακαί Θρησκείαι και Χριστιανισμός*, εκδ. Ζωή, Αθήναι 1932.

32. Τσέργας, Π., *Οι Αιγυπτιακές θεότητες Όσιρης και Ίσιδα στον Ελληνορωμαϊκό κόσμο* (διδακτορική διατριβή), Θεσσαλονίκη 1988.